

AGNIESZKA GRĘDZIK
ORCID: 0009-0004-9979-0950
Towarzystwo Historii Edukacji

(DOI: 10.17460/PHO_2024.3_4.05)

LISTA POLSKICH NAUCZYCIELI Z ZIEM PÓŁNOCNO- -WSCHODNICH II RZECZYPOSPOLITEJ¹, OFIAR REPRESJI NIEMIECKICH W LATACH 1941–1944 (CZ. III)

Lista polskich nauczycieli z ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, ofiar represji niemieckich w latach 1941–1944, część III (skrótowa) stanowi kontynuację badań nad problematyką tajnego nauczania i martyrologii nauczycielstwa polskiego na Ziemiach Wschodnich II Rzeczypospolitej w czasie II wojny światowej. Dotychczas opracowania pod tym samym tytułem zamieszczono na łamach „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” w numerach: 3–4 w 2008 r., 1–2 w 2013 r. część II A oraz 1–2 w 2024 r. część II B. Poniższa lista jest niepełna. Z powodu ograniczeń redakcyjnych część materiału ikonograficznego została pominięta, jednak autorka ma nadzieję, że w przyszłości będzie on mógł zostać opublikowany w formie albumu, gdyż w pełni zasługuje na osobną prezentację.

226. ANDRZEJEWSKA MARIA – nauczycielka szkół powszechnych w Grodnie, pow. grodzieński, woj. białostockie. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP brała udział w akcji polskiego tajnego nauczania w zakresie szkoły powszechnej na terenie miasta Grodno. Dalszy los nieznan (Kolendo, 1974, s. 396, 411; Grędzik, 2024, s. 3).

¹ Pod pojęciem ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej będę rozumiała obszar przedwojennych województw: wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego i częściowo białostockiego (powiaty: Grodno i Wołkowysk).

- 227. ANTONOWICZ IGNACY TADEUSZ** (kapitan) – ur. 14.07.1890 r. w Więławicach, ksiądz, ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, salezjanin, męczennik za wiarę i ojczyznę, nauczyciel, wychowawca młodzieży. W latach 1919–1921 służył w Wojsku Polskim. Kapelan wojskowy w Armii Polskiej pod dowództwem generała Józefa Hallera, we Włoszech, Francji i Polsce. Uczestnik wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. Doktor filozofii i teologii Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, nauczyciel akademicki w instytutach teologicznych w Rzymie, profesor Instytutu Filozoficznego przy Domu Zakonnym pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej w Krakowie (ul. Tyniecka 30), a także Instytutu Teologicznego w Oświęcimiu. Pełnił funkcję dyrektora Zakładu Salezjańskiego i gimnazjum w Aleksandrowie Kujawskim oraz kierował Zakładem Salezjańskim w Różanymstoku. Redaktor dwumiesięcznika „Pokłosie Salezjańskie”. Sędzia synodalny w Arcybiskupim Sądzie Metropolitalnym w Krakowie, radca w Inspektorii Krakowskiej pod wezwaniem św. Jacka. W czasie okupacji niemieckiej II RP udzielał pomocy organizatorom konspiracji, osobom zagrożonym i ściganym przez hitlerowców. Aresztowany 23.05.1941 r., przesłuchiwany w katowni gestapo przy ul. Pomorskiej 2 w Krakowie, następnie w więzieniu gestapo na Montelupich w Krakowie, skąd został zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, osadzony tam wraz z innymi więźniami 26.06.1941 r. i zarejestrowany pod numerem obozowym 17371. Zginął w obozowym szpitalu w następstwie tortur zadanych po przybyciu do obozu koncentracyjnego (pobicie, szczucie psem) 21 lipca 1941 r. (Olszewicz, 1947, s. 3; Jacewicz, Woś, 1981, s. 124, 127, 131; Mikhailik, 2008, s. 277; Muzeum Historyczne Miasta Krakowa przy ul. Pomorskiej 2 w Krakowie; Martyrologium).
- 228. ARCIMOWICZ WŁADYSŁAW** – ur. 1900 r. w Święcianach na Wileńszczyźnie, doktor nauk humanistycznych, nauczyciel, pisarz, historyk literatury, krytyk literacki, norwidysta. Sekretarz Państwowego Gimnazjum Koedukacyjnego im. Józefa Piłsudskiego w Święcianach, ul. Trzeciego Maja 72. Redaktor i wydawca pisma „Hejnał” w Święcianach. Redaktor Biblioteczki Poradni Dydaktyczno-Wychowawczej przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego. Nauczyciel seminarium nauczycielskiego w Wilnie i szkół powszechnych tamże. Współpracownik wileńskiej rozgłośni radiowej, aktywny uczestnik Wileńskich Śród Literackich. Pierwszy w środowisku wileńskim bibliograf norwidianów. Autor licznych publikacji książkowych, artykułów historyczno-literackich i krytycznych, wierszy oraz tłumaczeń z języków obcych. Podczas II wojny światowej przebywał w Wilnie. Zmarł 11 maja 1942 r. w Wilnie w wieku 42 lat (Krzyżanowski, b.d.w., s. 638; Krzyżanowski, 1985, s. 317, 601; Starnawski, 1994–1995, s. 75, 82–85, 89; Hernik-Spalińska, 1998, s. 68, 143 i in.; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 15; Dubowik, Malinowski, 2011, s. 87, 107 i in.).

- 229. BADYLKES SZMEREL** – nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej 5 w Grodnie. Aresztowany przez gestapo podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z rodzinami z Grodna, Wołkowyska i okolic został rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r. (Siemiński, 1992, s. 215; Baza „Strat”).
- 230. BALICKI WŁADYSŁAW** – kierownik szkoły powszechnej w m. Mir, pow. stołpecki, woj. nowogródzkie. W czasie okupacji niemieckiej Ziem Wschodnich II RP został pozbawiony prawa pracy w zawodzie. 28.06.1942 r. aresztowany przez policję niemiecką wraz z 45 rodzinami – przedstawicielami inteligencji polskiej z Baranowicz i powiatu stołpeckiego i osadzony w niemieckim więzieniu w Stołpcach, potem zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Kołdyczewie koło Baranowicz, gdzie został zamordowany (Baza „Strat”).
- 231. BANASZEWSKI ERAZM STEFAN** (kapitan), ps. „Jaś”, „Janek”, „Major” – ur. 11.02.1900 r. w Morawinie koło Koła, s. Józefa i Michaliny (z d. Piasecka). Nauczyciel, urzędnik, działacz społeczny i niepodległościowy. W latach 1918–1921 służył w Wojsku Polskim. Uczestnik wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. Zdemobilizowany w 1921 r. w randze podporucznika. Po ukończeniu Seminarium Nauczycielskiego pracę zawodową podjął w Publicznej Szkole Powszechnej w Orpie, pow. wilejska, gm. Kościeniewicze, woj. wileńskie, której był kierownikiem. Od 1927 r. pracował w charakterze urzędnika pocztowego w Wilejce, Mołodecznie, Baranowiczach, Wołożynie, Brześciu nad Bugiem i dwukrotnie w Wołkowysku. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r., brał udział w wojnie obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r., m.in. w bitwie pod Kockiem w Samodzielnej Grupie Operacyjnej „Polesie” pod dowództwem generała Franciszka Kleeberga. Uniknął niewoli i w październiku, wobec utraty mieszkania i całego dobytku w Wołkowysku, przedostał się do Wilna (tu miał matkę i trzech braci). Jego żona Maria (z d. Rapanowicz), będąc w drodze do dzieci, które pozostawiła pod opieką krewnych, została aresztowana przez NKWD i deportowana w głąb Związku Sowieckiego. W Wilnie Erazm Stefan Banaszewski po szczęśliwym połączeniu z dziećmi – Haliną, Ireną i Waldemarem zajął się ich wychowaniem. Wraz z synem Waldemarem (ur. 1920 r.) był działaczem konspiracyjnym, komendantem sztabu „Samoobrony Wileńskiej”, a następnie w AK Okręgu Wileńskiego. Aresztowany wraz z synem przez gestapo 29.06.1943 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, gdzie był torturowany. *Po wyroku (2 lata za słuchanie radia londyńskiego; przynależności do AK nie udowodniono) zostaje przewieziony w listopadzie 1943 r. do IX Fortu w Kownie. W momencie zbliżania się Armii Czerwonej w lipcu 1944 został zamordowany w trakcie likwidacji obozu przez Gestapo i Saugumą* (Malinowski, 1995, s. 129–130). Córka Halina, wówczas 14-letnia, po raz ostatni widziała ojca

w więzieniu w IX Forcie w Kownie wiosną 1944 r. Ostatni list od niego pochodził z czerwca 1944 r. W 1990 r. na ścianie celi w Kownie, w której był więziony jej ojciec, odnalazła wyryte imię Erazm. Brat Erazma Stefana Banaszewskiego – Wacław został zamordowany w Katyniu, brata Henryka deportowano w głąb Związku Sowieckiego, bratanek Janusz został rozstrzelany przez sowietów w Miednikach w czasie konwojowania żołnierzy Armii Krajowej. Matka Erazma Stefana Banaszewskiego zmarła przedwcześnie w następstwie psychicznego i fizycznego wyczerpania. (Malinowski, 1995, s. 129–130; Malinowski, 2004, s. 105–106; *Zabici w Katyniu...*, 2013, s. 132).

- 232. BEKIER EDWARD** – ur. 9.10.1883 r. w Sierpcu, s. Jana Ignacego i Marii (z d. Nawrocka), uczestnik-ochotnik wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r., chemik, profesor chemii fizycznej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, dziekan Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, organizator i kierownik Zakładu Naukowego Chemii Fizycznej Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, założyciel Polskiego Towarzystwa Chemicznego Oddział w Wilnie. Przewodniczący Komisji Egzaminacyjnej Oddziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, członek Państwowej Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Wyższych w Wilnie. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i zajęciu Ziem Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, po okupacji sowieckiej, a następnie w czasie okupacji litewskiej Wilna i Wileńszczyzny i po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego 15.12.1939 r. przez okupacyjne władze litewskie, mimo protestów społeczności polskiej (m.in. *Protest Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego – do profesorów uniwersytetów całego świata, Wilno, grudzień 1939. Protest asystentów Uniwersytetu Stefana Batorego przeciwko likwidacji USB, Wilno 15 grudnia 1939 r.*, Łossowski, 1991, s. 51–55, 71–79), został wraz z polskimi uczonymi usunięty z uczelni. Uczył w IX Średniej Szkole z polskim językiem nauczania. Podczas kolejnych okupacji Wilna i Wileńszczyzny prowadził nauczanie w tajnym Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Zmarł 10 lutego 1945 r. w Wilnie (Zagórowski, 1924, s. 97, 120; *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie...*, s. 3–5, 14 i in.; Feliksiak, 1991, s. 62, 75; Feliksiak, 1994, s. 74, 88; Lewandowska, 2001, s. 246; Tomaszewski, 2001, s. 376; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 23; Szudy, 2020, s. 27; Grędzik, 2024, s. 11).
- 233. BEKISZ PAWEŁ** – ur. 1898 r. w m. Kuźmy koło Szczuczyna na Grodzieńszczyźnie, ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, kanonik honorowy Kapituły Metropolitalnej Wileńskiej, kapłan archidiecezji wileńskiej (Kościół św. Ducha w Wilnie, Soleczniki Wielkie), prefekt szkół w Wilnie, członek Centralnego Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich. Absolwent Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W czasie okupacji niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny, po zamknięciu Seminarium Duchownego w Wilnie przez Niemców, Paweł Bekisz został

aresztowany przez gestapo i policję litewską wraz z grupą profesorów i kleryków 3.03.1942 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie. Przeżył uwięzienie, został zwolniony 29.03.1942 r. (Zieliński, 1992, s. 33; Hlebowicz, 1993, s. 40; Wilanowski, 2000, s. 138; Kryńska, 2000, s. 90; Dzwonkowski, 2003, s. 118, 314; Baza „Strat”).

- 234. BEREZA MARIAN** – nauczyciel w Druskiennikach. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP aresztowany przez policję niemiecką z żoną i synem wraz z grupą zakładników i osadzony w niemieckim więzieniu w Druskiennikach. Zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna w 1942 r. lub we wrześniu 1943 r. (Baza „Strat”).

- 235. BESZTA-BOROWSKI ANTONI** – ur. 9.11.1880 r. w m. Borowskie Olki koło Białegostoku, s. Jana i Michaliny (z d. Średzińska), ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, proboszcz, kanonik, dziekan bielski, błogosławiony Kościoła rzymskokatolickiego, działacz niepodległościowy, oświatowy, zaangażowany w tajne nauczanie w czasie zaborów, prezes Polskiej Macierzy Szkolnej w Prużanie, Honorowy Obywatel Miasta Bielsk Podlaski. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną kapelan SZP-ZWZ-AK. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP Wikariusz Generalny Diecezji Pińskiej. Pomagał ludności żydowskiej z getta. Przesłuchiwany zarówno przez służby NKWD, jak i gestapo. W 1942 r. kilkakrotnie pobity przez Niemców. Ostrzeżony o mającym nastąpić aresztowaniu nie chciał opuścić swoich parafian. Został aresztowany przez gestapo podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z 49 rodzinami – przedstawicielami inteligencji polskiej z Bielska Podlaskiego i powiatu Bielsk Podlaski zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w Lesie Pilickim (uroczysko Osuszek) 15.07.1943 r. Ksiądz kanonik Antoni Beszta-Borowski został beatyfikowany przez papieża Jana Pawła II 13.06.1999 r. w grupie 108 polskich męczenników terroru niemieckiego w czasie II wojny światowej. W Borowskich Olkach znajduje się pomnik poświęcony pamięci ks. Antoniego Beszty-Borowskiego. 28.04.2009 r. Rada Miasta Bielsk Podlaski na mocy uchwały nr XXXVIII/196/09 przyznała zamordowanym tytuły Honorowych Obywateli Miasta Bielsk Podlaski. Rokrocznie przy Mauzoleum „Ofiarom Barbarzyństwa 15 VII 1943 r.” w Bielsku Podlaskim na cmentarzu przy ul. Wojska Polskiego w Bielsku Podlaskim odbywają się uroczystości upamiętniające ofiary zbrodni niemieckiej w Lesie Pilickim. W 1962 r. opiekę nad grobami i miejscem straceń w Lesie Pilickim powierzono uczniom i nauczycielom Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki w Bielsku Podlaskim (*Spis Kościołów i Duchowieństwa Diecezji Pińskiej...*, 1933, s. 58; Jacewicz, Woś, 1978, s. 272; Zieliński, 1982, s. 80, 86; Datko, Moroz, 1996, s. 29–33;

- Lisiak, 2018, s. 215, 336; Porycki, 2018, s. 102; Martyrologium; Baza „Strat”).
236. **BIERKOWSKA WALENTYNA** – ur. 1917 r. nauczycielka w Wołkowysku, więźniarka niemieckiego obozu koncentracyjnego Ravensbrück, zarejestrowana pod numerem obozowym 63162, ofiara pseudomedycznych eksperymentów, autorka wspomnień wydanych drukiem (Gierczak, 1975; Baza „Strat”).
237. **BILDZIUKIEWICZ ANASTAZJA** – ur. 1895 r. nauczycielka Instytutu Nauk Handlowo-Gospodarczych w Wilnie, ul. Adama Mickiewicza 18, więźniarka niemieckiego obozu koncentracyjnego Ravensbrück, zarejestrowana pod numerem obozowym 36328 (Grędzik, 2024, s. 15; Muzeum AG; Baza „Strat”).
238. **BŁĄZEWSKI IGNACY** – ur. 31.08.1906 r. w m. Błazowa koło Rzeszowa, ksiądz ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, salezjanin, męczennik za wiarę i ojczyznę. Nauczyciel, twórca oratorium w Rumi, budowniczy domu zakonnego św. Wojciecha i kaplicy Wspomożycielki Wiernych w Rumi, działacz harcerski, wychowawca młodzieży. Nauczyciel matematyki, fizyki i rysunków w: Salezjańskiej Szkole Rzemiosł w Wilnie, Gimnazjum Salezjańskim im. Piusa XI w Różanymstoku, Szkole Rzemiosł Zakładu św. Józefa w Dworcu (woj. nowogrodzkie), Salezjańskiej Szkole Rzemiosł w Łodzi. Sprawował pracę katechetyczną, duszpastersko-wychowawczą i oratoryjną w Zakładach Salezjańskich w Daszewie, Wilnie, Oświęcimiu, Różanymstoku, Dworcu. Ostatnim miejscem pracy (przed rozpoczęciem II wojny światowej) księdza Ignacego Błazewskiego był nowo otwarty Zakład Salezjański w Rumi na Wybrzeżu. W czasie okupacji niemieckiej, aresztowany przez gestapo 14.09.1939 r. podczas sprawowania dla uciekinierów mszy św. w gmachu sądu w Gdyni, osadzony w niemieckim więzieniu w Wejherowie, w niemieckim obozie przejściowym Zivilgefangenenlager Neufahrwasser, przesłuchiwany, torturowany. Zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji Polaków w Lasach Piaśnickich koło Wejherowa 24.10.1939 r. W 65 rocznicę zbrodni w 2004 r. na placu przed pomnikiem w Lesie Piaśnickim odsłonięto i poświęcono tablicę z wrytymi słowami: *Ta nekropolia kaszubska uświęcona krwią męczeńską 12000 ofiar woła o pokój i o pojednanie narodów! Chwałę zmarłych wstania upraszają i hołd wdzięczności składają wejherowianie. 2004 r. – w 65-lecie kaźni* (Borucki, 2011, s. 134, 138). Imię i nazwisko księdza Ignacego Błazewskiego, pośród wielu innych, zostało wyryte na pamiątkowej tablicy ku czci salezjanów polskich, męczenników za wiarę i ojczyznę zamordowanych przez hitlerowców w latach 1939–1945, umieszczonej na ścianie Bazyliki Serca Jezusowego w Warszawie na Pradze. [...] 16 grudnia 2015 roku zarządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego prof. Piotra Glińskiego powołano do istnienia Muzeum Piaśnickie w Wejherowie (Wąsowicz, 2017, s. 69). (Pilichowski,

- 1979, s. 558; Jacewicz, Woś, 1981, s. 121, 128, 132; Bork, 1990, s. 365–370; Wardzyńska, 2009, s. 24–30; Wąsowicz, 2017; Kalisz, 2021, s. 185; Muzeum Piaśnickie w Wejherowie; Kaszubska Golgota; Martyrologium; Baza „Strat”).
- 239. BOBICZ ILDEFONS** – ur. 1890 r., ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, doktor filozofii, teolog, autor prac homiletycznych, nauczyciel języka łacińskiego w Białoruskim Gimnazjum Koedukacyjnym w Wilnie, ul. Ostrobramska 9, dziekan dekanatu wiszniewskiego, proboszcz w Iwiu koło Lidy. O sytuacji wojennej pisał 20.07.1941 r. m.in. tak: [...] *Mieszkam po dawnemu w chacie wiejskiej. Kościół w Iwiu bez dachu i okien [...] 30% księży z dekanatu wiszniewskiego padło na posterunku. Czy pada tyłu oficerów na froncie?* (Zieliński, 1992, s. 37). Został aresztowany przez policję niemiecką wraz z około 16 księżmi pod koniec czerwca 1942 r. i osadzony w niemieckim więzieniu w Lidzie. W 1944 r. *zwolniono go pod warunkiem, że swoje kazania będzie tłumaczył na język białoruski* (Zieliński, 1992, s. 44). Zmarł po oswobodzeniu z więzienia jeszcze w tym samym roku (Zagórowski, 1924, s. 243; Olszewicz, 1947, s. 20; Stopniak, 1987–1988, s. 339; Zieliński, 1992, s. 37, 44; Baza „Strat”).
- 240. BOBKA JAN** – ur. 19.09.1882 r. w Rzędzinie koło Tarnowa, s. Wojciecha i Elżbiety, magister, nauczyciel języka łacińskiego i greckiego w Gimnazjum i Liceum Sióstr Zgromadzenia Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Wilnie, w Stryju, Dębicy, Tarnowie, organizator i dyrektor Państwowego Gimnazjum Koedukacyjnego im. Księdza Piotra Skargi, ul. Księdza Piotra Skargi w Szamotułach w Wielkopolsce; wizytator w Brześciu nad Bugiem, naczelnik Wydziału Szkolnictwa Średniego Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego, Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, nauczyciel akademicki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, lektor języka łacińskiego i greckiego tamże. Zastępca rzecznika dyscyplinarnego naczelnika Wydziału Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego Okręgowej Komisji Dyscyplinarnej dla nauczycieli szkół istniejących na obszarze Okręgu Szkolnego Wileńskiego, członek Komisji Egzaminów Państwowych w Wilnie na Nauczycieli Szkół Średnich. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, po okupacji sowieckiej a następnie w czasie okupacji litewskiej Wilna i Wileńszczyzny i po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego 15.12.1939 r. przez okupacyjne władze litewskie, mimo protestów społeczności polskiej, został wraz z polskimi uczonymi usunięty z uniwersytetu; [...] *jest nauczycielem łaciny oraz dyrektorem Gimnazjum i Liceum S. S. Nazaretanek do czerwca 1940 tj. do czasu zlikwidowania tej szkoły przez władze komunistyczne* (Malinowski, 1995, s. 96). W czasie okupacji niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny był organizatorem i kierownikiem do spraw polskiego szkolnictwa tajnego w zakresie szkoły średniej ogólnokształcącej

w Wilnie. Prowadził polskie tajne nauczanie na poziomie szkoły średniej ogólnokształcącej tamże. Pełnił funkcję Kierownika Okręgowego Biura Oświaty i Kultury Okręgowej Delegatury Rządu Wilno (kryptonim „Grzyby”, „Wilia”, „Wilki”). W akcji represyjnej za zgładzenie inspektora policji litewskiej Marijonasa Padaba, agenta służb NKWD, a później gestapo, Jan Bobka został aresztowany przez gestapo i saugumą w nocy z 16 na 17.09.1943 r. wraz z grupą około 140 zakładników, głównie z kręgów inteligencji (w tym 14 profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego i 5 pracowników naukowych uczelni), na podstawie listy sporządzonej przez litewską policję saugumą. Następnego dnia 17 września 1943 r. w Ponarach rozstrzelano dziesięciu spośród zakładników, m.in. profesorów: K. Pelczara i M. W. Gutkowskiego, adwokata M. Engiela, chemika S. Gryniewiczza, inżyniera K. Antuszewicza, kpt. rez. Wojska Polskiego E. Biłgorajskiego, por. rez. Wojska Polskiego K. Iwanowskiego, pracownika teatru T. Lothe, kierownika biura W. Maurika, robotnika A. Orłowskiego. Pozostałych około 130 zakładników, wśród których znalazł się Jan Bobka, wywieziono do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Prawieniszkach koło Kowna. Doczekał uwolnienia z obozu. Wyczerpany przeżyciami wojennymi i pracą na rzecz polskiej podziemnej oświaty, zmarł 10 września 1945 r. w Wilnie (Zagórowski, 1924, s. 60, 275; Feliksiak, 1991, s. 303; Feliksiak, 1992, s. 404, 414; Malinowski, 1995, s. 96–97; Cywińska-Kryszewska, Hoppen-Zawadzka, 1996, s. 67, 96; Tomaszewski, 2001, s. 370, 371; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 29; Lewandowska, 2004, s. 254; Pasierbska, 2005, s. 209–213; Informacje pisemne Henryka Sobolewskiego, 3.11.2008 r., Gdańsk; Tomkiewicz, 2008, s. 153; Gralak, 2010, s. 127, 289; Dubowik, 2012, s. 60, 83; Niwiński, 2015; Gawrońska-Garstka, 2016, s. 74; Chodacki, 2018; Niwiński, 8.06.2022, *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką – referat*; Grędzik, 2024, s. 18).

- 241. BOHUSZEWICZ PIOTR JAN** – ur. 22.04.1892 r. w Homlu. Nauczyciel matematyki i fizyki w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Władysława Jagiełły w Krasnymstawie, ul. Lubelska 6, nauczyciel Państwowego Gimnazjum Żeńskiego im. Marii Konopnickiej w Zamościu, opiekun harcerstwa, wychowawca młodzieży. W czasie okupacji niemieckiej Rzeczypospolitej Polskiej brał udział w akcji polskiego tajnego nauczania w Zamościu. Aresztowany przez policję niemiecką, torturowany w siedzibie lubelskiego gestapo, więziony na Zamku Lubelskim, następnie zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, osadzony tam wraz z innymi więźniami 6.04.1941 r. i zarejestrowany pod numerem obozowym 14029. Zginął zamordowany w obozie w 1941 r. (Zagórowski, 1924, s. 166; Walczak, 1995, s. 203; Portal Szkoły I Liceum Ogólnokształcące im. [Króla – A.G.] Władysława Jagiełły w Krasnymstawie; Portal Szkoły II Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej w Zamościu; Państwowe Muzeum w Oświęcimiu; Baza „Strat”).

242. **BOŁTUĆ JÓZEF** – ur. 1880 r., nauczyciel Państwowego Gimnazjum Koedukacyjnego im. Adama Mickiewicza w Nowogródku, ul. Korelicka 3. Syn Józefa Bołtuć Aleksander, ps. „Bint”, lat 22, został zamordowany w niemieckim więzieniu gestapo na Pawiaku w 1944 r. Los ojca nieznan (Kuwałek, 1991, s. 7; Grędzik, 2024, s. 20; Baza „Strat”).
243. **BOREJSZA CZESŁAW** (ppor.) – ur. 22.05.1911 r. w Wilnie. Nauczyciel gimnastyki w szkołach powszechnych w Wilnie, czynny sportowiec, członek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Wilnie. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej brał udział w wojnie obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r. Dostał się do niewoli niemieckiej, internowany przebywał w niemieckich obozach jenieckich, m.in. w Oflagu II C Woldenberg. Przeżył (Olesik, 1988, s. 215; Muzeum AZS; Baza „Strat”).
244. **BORELL JAN** – ur. 16.09.1867 r. w Castellar w Hiszpanii, ksiądz ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, pijar, zasłużony w dziele odradzania polskich struktur zakonu pijarów, nauczyciel języka francuskiego i angielskiego m.in. w: Prywatnym Gimnazjum Męskim im. ks. Stanisława Konarskiego oo Pijarów, Kolegium Pijarów w Szczuczynie na Grodzieńszczyźnie, Liceum Handlowym oo Pijarów w Lidzie, wychowawca młodzieży. Zginął wskutek wybuchu miny 28 października 1943 r. w Lubieszowie na Polesiu (Jacewicz, Woś, 1981, s. 311–313; Denkiewicz, 1995, s. 13; Komorowski, 1996, s. 11; Baza „Strat”).
245. **BOSSOWSKI FRANCISZEK** – ur. 12.04.1879 r. w m. Stryżawa, s. Stanisława i Kamili (z d. Schneider), prawnik, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB w Wilnie, przewodniczący Komisji dla Spraw Nauczania i Wychowania USB w Wilnie, kurator wileńskich korporacji akademickich, prezes Towarzystwa Prawniczego im. Ignacego Daniłowicza w Wilnie, założyciel Unii Narodowo-Państwowej, przewodniczący Towarzystwa Ochrony Ziem Wschodnich, redaktor „Wileńskiego Przeglądu Prawniczego”, docent doktor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, radca Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej. Prace z dziedziny prawa rzymskiego, historii prawa polskiego i prawa cywilnego pisał w języku polskim, angielskim, niemieckim, włoskim. W czasie okupacji niemieckiej 6.11.1939 r. wraz z grupą 183 profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i ludźmi nauki polskiej po wygłoszeniu oświadczenia przez majora SS-Sturmabführera Brunona Müllera został aresztowany przez uzbrojonych funkcjonariuszy SS w gmachu Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego (Sonderaktion Krakau – akcja specjalna Kraków). Więziony w Krakowie i we Wrocławiu, zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen-Oranienburg pod Berlinem. W wyniku interwencji międzynarodowych zwolniony z obozu 8.02.1940 r. Chory, w stanie skrajnego wyczerpania, wrócił do Krakowa, gdzie przeżył *wstrząs moralny, patrząc na zubożenie polskiego*

- społeczeństwa, na ucisk polityczny, na systematyczne niszczenie majątku uniwersyteckiego i w ogóle polskiego szkolnictwa* (Urbańczyk, 1965, s. 82). Zmarł 3 maja 1940 r. w wieku 61 lat. Spoczywa na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie (*Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie...*, s. 3, 5–6 i in.; Ordęga, Terlecki, 1945, s. 528; Olszewicz, 1947, s. 24; *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, 1963, s. 85–86; Urbańczyk, 1965, s. 80–82 i in.; Walczak, 1978, s. 198, 212, 289; Hajdukiewicz, 1989, s. 59–60; Bolewski, Pierzchała, 1989, s. 118, 246, 249 i in.; Walczak, 1995, s. 87; Żukowski, 2016, s. 427; Panek, Ryś, Sala, Wierzbiński, 2021, s. 263–265, 270 i in.; Baza „Strat”).
246. **BUBLEJ MARIA** – ur. 6.07.1913 r., nauczycielka w szkole powszechnej w Jakubowiczach, gm. Berszty, pow. grodzieński, woj. białostockie, więźniarka niemieckich obozów koncentracyjnych, zarejestrowana pod numerem obozowym 9515 (Żdanko, 1998, s. 3; Informacje pisemne Magdaleny Cieślak, 10.09.2024 r., Lublin; Baza „Strat”).
247. **BUDNIKOWSKI TEODOR** – ur. 15.04.1897 r. we Wrocławiu, ksiądz ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, salezjanin, absolwent Instytutu Teologicznego w Turynie, nauczyciel m.in. w Warszawie, Wilnie (w Salezjańskiej Szkole Rzemiosł), wychowawca młodzieży. Więzień niemieckiego obozu koncentracyjnego Dachau zarejestrowany pod numerem obozowym 28349, gdzie zginął z wycieńczenia i głodu 14 marca 1942 r. (Kalisz, 2021, s. 185; Martyrologium; Baza „Strat”).
248. **BYKOWSKI MICHAŁ** – nauczyciel w gminie Radoszkowice, pow. młodecki, woj. wileńskie. Aresztowany przez Niemców w 1944 r., poszukiwany przez rodzinę (Baza „Strat”).
249. **BYLIŃSKA HELENA** (z d. Osmólska) – ur. 1903 lub 1902 r. w m. Zdzięcioł koło Grodna, c. Feliksa i Emilii (z d. Kosińska), nauczycielka Państwowego Gimnazjum Koedukacyjnego im. Króla Stefana Batorego w Wołkowysku, w Lublinie i w Bielsku Podlaskim. W czasie okupacji niemieckiej prowadziła polskie tajne nauczanie w Bielsku Podlaskim. Została aresztowana przez gestapo z synem Ryszardem (lat 4), ojcem Feliksem Osmólskim (lekarzem szkolnym, lat około 68) i bratem inżynierem Konstantym Osmólskim (lat 39), podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z 49 rodzinami – przedstawicielami inteligencji polskiej z Bielska Podlaskiego i powiatu Bielsk Podlaski zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w Lesie Pilickim, uroczysko Osuszek 15.07.1943 r. Honorowa Obywatelka Miasta Bielsk Podlaski (Walczak, 1995, s. 221; Romaniuk, Usakiewicz, 2006, s. 48; Informacje pisemne Zbigniewa Romaniuka, 10.03.2012 r., Brańsk; Porycki, 2018, s. 103; Grędzik, 2024, s. 30; Baza „Strat”).
250. **BYTEŃSKI SZYMON** – ur. 1872 r., s. Arona i Chany, obywatel polski narodowości żydowskiej, nauczyciel w Słonimie. Zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w trakcie ostatecznej akcji likwidacji getta w Słonimie w listopadzie 1942 r. (Baza „Strat”).

- 251. CHOMICZ PIOTR** – nauczyciel w Wołkowysku, żołnierz Obwodu Armii Krajowej Wołkowysk, Okręg Białystok. Pod zarzutem przynależności do AK aresztowany w domu przez gestapo wraz z żoną nauczycielką Jadwigą (z d. Tymińska), dwuletnim synkiem Markiem, teściową Marią Tymińską (lat 84) i siostrzenicą, podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z rodzinami z Grodna, Wołkowyska i okolic zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r. (KN-Helena Szopik (z d. Swinder), 19.04.2001 r., Chełm Dolny; Porzecki, 2021, s. 514, 516; Baza „Strat”).
- 252. CHOMSKI LEOPOLD** – ur. 16.10.1885 r. w Smorgoniach koło Oszmiany, ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, magister, prefekt i ekonom w Seminarium Duchownym w Wilnie, katecheta religii rzymskokatolickiej w Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie, ul. Pohulanka 11 (najsłynniejszym jego uczniem był Czesław Miłosz, który swojemu nauczycielowi poświęcił dwa wiersze opublikowane w tomach poezji *Trzy zimy* (1936 r.) i *Nieobojętna Ziemia* (1981–1984), założyciel i opiekun Sodalitji Mariańskiej, wychowawca młodzieży, strażnik *wiary, praktyk religijnych, moralności i obyczajów* (Malinowski, 1999, s. 101), sędzia synodalny, administrator parafii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Wilnie. W warunkach II wojny światowej i okupacji Rzeczypospolitej Polskiej ksiądz Leopold Chomski uczestniczył w akcjach polskiego tajnego nauczania w zakresie szkoły średniej ogólnokształcącej i ratowania Żydów. W czasie okupacji niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny, po zamknięciu Seminarium Duchownego w Wilnie przez Niemców, ksiądz Leopold Chomski został aresztowany przez gestapo i policję litewską wraz z grupą profesorów i kleryków 3.03.1942 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie. Przeżył uwięzienie, został zwolniony 29.03.1942 r. Po zakończeniu II wojny światowej wyrzucony przez władze sowieckie z Wilna, administrował parafią Biała Waka koło Wilna. W 1980 r. *Był pobity przez nasłanych zbirów Imperium/Ponieważ światu nie chciał się pokłonić* (Miłosz, 1988, s. 89). (Zagórowski, 1924, s. 240; Jacewicz, Woś, 1978, s. 199, 205; Miłosz, 1982, s. 32–33; Miłosz, 1988, s. 89–93; Feliksiak, 1991, s. 386; Zieliński, 1992, s. 33; Hlebowicz, 1993, s. 28, 40; Malinowski, 1999, s. 37, 74, 98 i in.; Wilanowski, 2000, s. 28; Dzwonkowski, 2003, s. 164–165; Zgorzelski, 2006, s. 52–55; Krahel, 2014, s. 177, 225; Tomkiewicz, 2022, s. 112; Grędzik, 2024, s. 34; Baza „Strat”).
- 253. CHOWAŃSKI JAN** – kierownik szkoły powszechnej, nauczyciel w m. Turmont, pow. brasławski, woj. wileńskie. W czasie okupacji niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny działał w konspiracji w rejonie powstańczym Turmont. Wraz z 18 uczniami zginął rozstrzelany przez policję niemiecką i litewskich kolaborantów w zbiorowej egzekucji 26 lipca 1941 r. na przedmieściach Turmont. Zamordowanych Polaków

upamiętnia granitowy krzyż, ustawiony w 2016 r. staraniem członków Zarządu Głównego Związku Polaków na Litwie, na którym widnieje inskrypcja ze strof Juliusza Słowackiego: */Bogarodzica! Dziewico! /Wolnego ludu krew /Zanieś przed Boga tron. /Wam się chylić przed obcemi,/ Nam we własnych ufać siłach; / Będziem żyć we własnej ziemi / I we własnych spać mogiłach./Tu spoczywa 18 osób młodych Polaków – Patriotów, / którzy w tragicznych dla Ojczyzny chwilach / podjęli zbrojną walkę w Jej obronie i padli / 26 lipca 1941 roku / od zdrazieckich kul kolaborantów. / Cześć Ich pamięci ! / W hołdzie Związek Polaków na Litwie / A. D. 2016 / (Katalog polskich miejsc pamięci..., 2017; Rokicki, 2020, s. 14; Grędzik, 2024, s. 34).*

254. **CHRUŚCIEL HIPOLIT** – ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, wikariusz parafii w Woronianach, organizator polskiego tajnego szkolnictwa w tej miejscowości, zaangażowany wraz z m.in. księdzem dziekanem i proboszczem Janem Sielewiczem w ratowanie Żydów. Aresztowany w grudniu 1941 r. wraz z księżmi: Pawłem Czałowskim, Władysławem Maćkowiakiem, Stanisławem Pyrtkiem. Przeżył. Sylwetka księdza Hipolita Chruściela została, pośród wielu innych kapłanów archidiecezji wileńskiej, upamiętniona m.in. na wystawie pod tytułem: *Sprawiedliwi. Kapłani archidiecezji wileńskiej ratujący Żydów w okresie okupacji niemieckiej (1914–1944)*, zorganizowanej przez Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku w 2019 r. (Stopniak, 1987–1988, s. 350; Zieliński, 1992, s. 38, 54, 55; Wilanowski, 2000, s. 110, 111; Mikhailik, 2008, s. 140; Krahel, 2014, s. 101, 111, 185 i in.; Grędzik, 2024, s. 34).
255. **CHWIEĆKO LUCJAN** – ur. 1889 r., s. Antoniego i Michaliny (z d. Draczyńska), ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, magister teologii, Szambelan Honorowy Jego Świątobliwości Ojca Świętego Piusa X Biskupa Rzymskiego, Kanonik Pińskiej Kapituły Katedralnej, Kanonik Honorowy Mohylewskiej Kapituły Katedralnej, dyrektor i profesor tajnego Seminarium Duchownego w Sankt Petersburgu, profesor Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Pińskiej, Prokurator Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Pińskiej, kierownik Wydziału Gospodarczego Kurii Diecezjalnej w Pińsku, ul. Tadeusza Kościuszki 46, proboszcz parafii Chotów, pow. stołpecki, woj. nowogródzkie. Dwukrotnie aresztowany przez bolszewików w 1922 r. i 1923 r. Zesłany do łagru na Wyspach Sołowieckich. Zwolniony w drodze wymiany więźniów, powrócił do Polski. *Aresztowany przez gestapo w 1944 roku, umieszczony w więzieniu w Stołpcach, został wielokrotnie ciężko pobity w czasie przesłuchań* (Borowski, 2000, s. 81–82), wskutek tego zmarł 28 kwietnia 1944 r. Spoczywa na cmentarzu przy kościele pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa w Chotowie (*Spis Kościołów i Duchowieństwa Diecezji Pińskiej...*, 1933, s. 16, 19; Jacewicz, Woś, 1978, s. 267, 273; Mikhailik, 2008, s. 161, 285; Borowski, 2000, s. 81–82;

- Lewkowska, Lewkowski, Walczak, 2008, s. 49, 303; Martyrologium; Baza „Strat”).
256. **CICHOŃ JAN** – nauczyciel historii, opiekun szkolnego koła historycznego w Gimnazjum Państwowym Koedukacyjnym im. Romualda Traugutta, ul. Adama Mickiewicza 28, róg ul. Dąbrowskiego 8 w Brześciu nad Bugiem (należała do niego m.in. Krystyna Krahelska), wychowawca, opiekun młodzieży na obozach harcerskich. Więzień niemieckich obozów koncentracyjnych (Grochowska, Grzymała-Siedlecki, Struzik, 1996, s. 43, 44; Arciszewska-Jakubowska, 2001, s. 123).
257. **CICHOŃSKI ANTONI** – ur. 25.03.1888 r. w Białymstoku, s. Piotra i Pauliny (z d. Cilwik), ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, kanonik Kapituły Metropolitalnej Wileńskiej, sędzia synodalny i egzaminator synodalny w Kurii Wileńskiej, proboszcz bazyliki katedralnej w Wilnie, magister teologii, zastępca profesora na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, kierownik Katedry Pisma Świętego Nowego Testamentu, profesor Seminarium Duchownego w Wilnie, dwukrotnie aresztowany w 1942 r. i 1945 r. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, po okupacji sowieckiej a następnie w czasie okupacji litewskiej Wilna i Wileńszczyzny i po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego 15.12.1939 r., przeprowadzonej przez okupacyjne władze litewskie, mimo protestów społeczności polskiej, został wraz z polskimi uczonymi usunięty z uniwersytetu. Profesor Wydziału Teologicznego tajnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz profesor Wydziału Teologicznego tajnego Seminarium Duchownego w Wilnie. W czasie okupacji niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny, po zamknięciu Seminarium Duchownego w Wilnie przez Niemców, Antoni Cichoński, został aresztowany przez gestapo i policję litewską wraz z grupą profesorów i kleryków 3.03.1942 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, gdzie przebywał [...] do 18.03., a nast. internowany w Wilkawiskach (do 22.12.1942), Szaltupiach (do stycznia 1943) i Poniewieżu (do czerwca 1944). Po uwolnieniu powrócił do Wilna i podjął pracę wykładowcy w re-aktywowanym przez abpa Romualda Jałbrzykowskiego seminarium duch. i na otwartym przez pol. władze kość. Wyd. Teol. USB. 6.02.1945 r. został aresztowany w Wilnie przez NKWD i ponownie uwięziony na Łukiszkach (Dzwonkowski, 2003, s. 168). Wywieziony w grupie 2500 więźniów z Wilna do łagru w Workucie (*Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie...*, s. 11, 29; Jacewicz, Woś, 1978, s. 199, 202, 206; Stopniak, 1987–1988, s. 324, 336, 344; Korab-Żebryk, 1991, s. 62; Zieliński, 1992, s. 495; Zasztowt, 1993, s. 90, 93, 114; Hlebowicz, 1993, s. 43, 222; Piechnik, Puchowski, 1996, s. 91, 92; Wilanowski, 2000, s. 28, 137; Lewandowska, 2001, s. 72; Dzwonkowski, 2003, s. 168–169; Krahel, 2014, s. 28, 97, 106 i in.; Grędzik, 2024, s. 35; Baza „Strat”).

- 258. CIEŚLUK MIECZYŚLAW** – ur. 1899 r., nauczyciel fizyki i chemii Państwowego Męskiego Seminarium Nauczycielskiego w Grodnie, ul. Mostowa 3. Upamiętniony przez księdza kanonika Ludwika Sawoniewskiego w *Sadze o Grodnie* tymi słowami: *Świat szkolny, same asy. Tu Rayss Klementyna, /Zacny Cieśluk Mieczysław i Litwin lingwista, / Cywińska, Pani Stefa, miła pocziwina. /Szumi, szumi „Jagiello” i „Jadwiga” śwista. /Ach, wszyscy wsiedli pięknie na statek parowy, /Niechaj jadą szczęśliwie do lepszej przystani, /Niech szumi im w podróży nasz vivat sterowy /I zapewnia, że w smutku są bardziej kochani.* (Sawoniewski, 1994, s. 76). Mieczysław Cieśluk zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w getcie (Sawoniewski, 1994, s. 76, 90).
- 259. CISZKIEWICZ ALEKSANDER** – ur. 20.08.1892 r., ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, magister, kapelan Zgromadzenia św. Józefa w Grzybowszczyźnie, rektor kościoła filialnego w Pleszewiczach. W czasie II wojny światowej zaangażowany w pomoc w ratowaniu Żydów. Wraz z około 80 rodzinami – przedstawicielami inteligencji polskiej z Nieświeża i powiatu nieświeskiego, zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji na uroczysku Hajki niedaleko wsi Jeśkowicze/Malewo koło Nieświeża 5 sierpnia 1942 r. (Jacewicz, Woś, 1978, s. 273; Jakubowska, Mazurowa, Osmólska, Sołczerski, 2001, s. 331, 341; Mikhailik, 2008, s. 140, 161, 285; Martyrologium; Baza „Strat”).
- 260. CYBULSKI FRANCISZEK** – ur. 22.05.1885 r. w m. Skiersie koło Żółudka, s. Franciszka i Michaliny (z d. Niemcewicz), ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, nauczyciel języka łacińskiego i religii rzymskokatolickiej w Gimnazjum Koedukacyjnym w Dokszycach, woj. wileńskie, prefekt szkół powszechnych w Borysowie, Rosicy, proboszcz w różnych placówkach duszpasterskich m.in. w Dokszycach (parafia Traby), kapelan polskiego oddziału wojska. Aresztowany przez gestapo wraz z grupą około 16 księży pod koniec czerwca 1942 r. i osadzony w więzieniu w Lidzie. Zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w Lidzie 10 marca 1943 r. (Zagórowski, 1924, s. 237; Jacewicz, Woś, 1978, s. 200, 204, 206 i in.; Stopniak, 1987–1988, s. 336; Zieliński, 1992, s. 23; Krahel, 2014, s. 139–140 i in.).
- 261. CZAŁOWSKI PAWEŁ** – ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, organizator polskiego tajnego szkolnictwa w Żodziszkach. Aresztowany za tę działalność w grudniu 1941 r. wraz z księżmi: Hipolitem Chruścielem, Władysławem Maćkowiakiem i Stanisławem Pyrtkiem (Stopniak, 1987–1988, s. 350).
- 262. CZERNIŁOWSKA ANNA** – ur. 1880 r., siostra zakonna Kościoła rzymskokatolickiego ze zgromadzenia Sióstr Misjonarek św. Rodziny. Prowadziła działalność wychowawczo-pedagogiczną i katechetyczną w szkołach powszechnych w Wilnie. W warunkach II wojny światowej i okupacji Rzeczypospolitej Polskiej w ukryciu przygotowywała dzieci

- szkolne do przyjęcia sakramentów świętych. Wraz ze 162 siostrami zakonnymi z różnych zgromadzeń została aresztowana przez policję niemiecką 25.03.1942 r. w Wilnie i osadzona w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie. Prowadziła tam tajne życie zakonne, uczestniczyła w konspiracyjnych mszach świętych i wykonywała wszystkie duchowe ćwiczenia. Zwolniona 20.05.1942 r. otrzymała nakaz zgłoszenia się do Arbeitsamtu, stamtąd skierowanie do pracy na roboty przymusowe do Niemiec (Jacewicz, Woś, 1981, s. 593; Zieliński, 1982, s. 884; Tomkiewicz, 2008, s. 354; Pasierbska, 2015, s. 53–55, 185).
- 263. DAMSZEL BRONISŁAW** – nauczyciel w szkole powszechnej w Indurze, pow. grodzieński, woj. białostockie. Aresztowany przez gestapo podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z rodzinami z Grodna, Wołkowyska i okolic zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r. (Siemiński, 1992, s. 216; Baza „Strat”).
- 264. DANIEWICZ SARA** – nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej nr 5 w Grodnie. Aresztowana przez gestapo podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z rodzinami z Grodna, Wołkowyska i okolic zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r. (Siemiński, 1992, s. 216; Baza „Strat”).
- 265. DĄBROWSKI KAZIMIERZ** – ur. 1.03.1902 r. w Warszawie, s. Ignacego i Heleny, ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, doktor teologii, profesor Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Pińskiej, prefekt szkół (m.in.: w Państwowym Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Prużanie), proboszcz parafii Darewo w diecezji pińskiej, rezydent parafii Prużana. Prześladowany przez służby NKWD za m.in. organizowanie pomocy materialnej dla Polaków deportowanych na Syberię, ratowanie osób zagrożonych aresztowaniem przez NKWD. Zginął zamordowany w zbiorowej egzekucji przez otrucie gazami w niemieckim obozie koncentracyjnym w Kołdyczewie koło Baranowicz 14 listopada 1942 r. (*Spis Kościołów i Duchowieństwa Diecezji Pińskiej...*, 1933, s. 150; Jacewicz, Woś, 1978, s. 273; Mikhailik, 2008, s. 78, 104 i in.; Martyrologium; Baza „Strat”).
- 266. DĄBROWSKI LUDWIK** – magister, fizyk, zastępca starszego asystenta w Zakładzie Fizyki Doświadczalnej II Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, członek Polskiego Towarzystwa Fizycznego w Wilnie. Najprawdopodobniej zmarł w czasie II wojny światowej (*Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie...*, s. 33; Piechnik, Puchowski, 1996, s.118; Szudy, 2020, s. 35; Grędzik, 2024, s. 43).
- 267. DEMBIŃSKI HENRYK** – ur. 31.07.1908 r., s. Józefa i Julii (z d. Suroż), absolwent Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, doktor praw, nauczyciel akademicki w Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej i Szkole Nauk Politycznych

- w Wilnie, współpracownik socjologa profesora Józefa Chałasińskiego – ucznia profesora Floriana Znanieckiego, pracownik naukowy Państwowego Instytutu Kultury Wsi w Warszawie, nauczyciel w Starej Wilejce, zastępca inspektora szkolnego w Hancewiczach koło Baranowicz. Działacz młodzieżowy na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, dwukrotnie prezes Bratniej Pomocy USB oraz katolickiej organizacji „Odrodzenie”, potem – na skutek zmiany poglądów – przywódca lewicowego ruchu młodzieżowego. Publicysta, współzałożyciel, redaktor naczelny i wydawca dwutygodnika literacko-społecznego wydawanego w Wilnie pod tytułem „Poprostu”, a po jego likwidacji współpracownik pisma „Karta” wydawanego również w Wilnie. Współpracował z redakcjami pism: „Żagary”, „Kurier Wileński”, „Oblicze Dnia”, „Verbum”, „Słowo” (redaktor naczelny Stanisław Cat-Mackiewicz). Ponadto publikował na łamach m.in.: „Kurierza Powszechnego”, „Czarno na Białym”, „Sygnałów” (Iwowskich), „Wiadomości Literackich”, „Młodej Myśli Ludowej”. Był członkiem prezydium Zjazdu Pracowników Kultury we Lwowie (1936 r.). Sądzony w procesie tzw. grupy „Poprostu” (inaczej „grupy Dembińskiego”). Skazany na 4 lata więzienia. Zwolniony przedterminowo ze względu na stan zdrowia. Czesław Miłosz tak go zapamiętał: *Piękny fizycznie, emanujący szlachetnością, natchniony. Uwielbiany przez koleżanki. Redaktor. I kiedy był narodowy, i później kiedy był katolicko-liberalny, i kiedy przesunął się na lewo, piorunując na kapitalizm w „Żagarach”* (Miłosz, *Abecadło Miłosza*, 1997, s. 96). Brodowski o publicystyce Dembińskiego napisał: *Łączył światopoglądową postawę chrześcijańską ze społeczną ideologią socjalizmu dialektycznego, opartego na filozofii wieloświatopoglądowego personalizmu społecznie zaangażowanego. Prekursor kompromisu historycznego pomiędzy obozem komunistycznym a światopoglądowym obozem chrześcijańskim w imię przewyciężenia głębokiego kryzysu atlantyckiej cywilizacji technicznej* (Brodowski, 1988, s. 8). Henryk Dembiński został [...] *aresztowany i rozstrzelany przez gestapo w Hancewiczach 12 VIII 1941 r.* (Brodowski, 1988, s. 8). (Olszewicz, 1947, s. 3; *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, 1963, s. 872; Krzyżanowski, 1985, s. 57, 204, 266 i in.; Brodowski, 1988; Miłosz, 1997, s. 69, 95–98, 257; Hernik-Spalińska, 1998, s. 139, 237–238 i in.; Ilgiewicz, 2019, s. 99–101; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 64).
- 268. DEMOWA ESTERA** – nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej nr 5 w Grodnie. Aresztowana przez gestapo podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z rodzinami z Grodna, Wołkowyska i okolic zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r. (Siemiński, 1992, s. 216; Baza „Strat”).
- 269. DIMENTMAN IZRAEL** – 4.04.1906 r., s. Lejzera i Chany (z d. Fogiel), obywatel polski narodowości żydowskiej, nauczyciel w Wilnie. Zginął

- rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w getcie w Wilnie 23.09.1943 r. (Baza „Strat”).
- 270. DŁUGOLEŃCKI WŁADYSŁAW** – ur. 10.03.1902 r., s. Franciszka i Katarzyny (z d. Niedźwiedzka), nauczyciel Państwowego Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Prużanie. Przed 1939 r. kierownik Publicznej Szkoły Powszechnej w Zarębach Kościelnych, pow. ostrowski, woj. warszawskie. *W czasie okupacji niemieckiej brał udział w zbrojnym ruchu oporu. Aresztowany przez policję niemiecką, osadzony w areszcie śledczym, a następnie zesłany do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu-Brzezince, gdzie zginął zamordowany 1 września 1943* (Walczak, 1995, s. 255). (Informacje pisemne Janiny Pisanko-Świeżawskiej, 28.02.2012 r., Bydgoszcz; Grędzik, 2024, s. 45; Baza „Strat”).
- 271. DOBACZEWSKA WANDA** (z d. Niedziałkowska) – ur. 24.08.1892 r. w Wilnie, c. Konrada Niedziałkowskiego, pisarka, publicystka, „strażniczka kresowa”, działaczka oświatowa, społeczna, niepodległościowa. Miłośniczka przyrody, przeciwniczka bezmyślnego wycinania drzew w czasach, gdy ochrona środowiska nie była jeszcze sprawą globalną. W latach 1914–1917 pracowała w organizującym się szkolnictwie polskim w Wilnie. Należała do Związku Patriotek w Wilnie, Ligi Kobiet w Wilnie, Związku Strzeleckiego, prezeska Rady Zrzeszeń Artystycznych w Wilnie, wiceprezeska Związku Zawodowego Literatów Polskich Oddział Wileński. Publikowała m.in. na łamach: „Kuriera Wileńskiego”, „Słowa”, „Kuriera Porannego”, „Pobudki”. Aktywna uczestniczka Wileńskich Śród Literackich. *Aresztowana w 1940 r. przez policję litewską została wysiedlona na teren okupacji niemieckiej i wywieziona do Ravensbrück* (Dubowik, Malinowski, 2002, s. 66). Przeżyła. Własne wspomnienia obozowe zawarła w reportażu pod tytułem *Kobiety z Ravensbrück*. W czasie II wojny światowej straciła córkę i męża (Maciąg, 1981, s. 51; Krzyżanowski, b.d.w., s. 190; Krzyżanowski, 1985, s. 601, 602; Hernik-Spalińska, 1998, s. 66–67, 39, 45 in.; Romanowski, 1999, s. 38, 104, 118 i in.; Lewandowska, 2001, s. 262; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 66; Mycielska, Zawadzki, 2009, s. 20, 31, 90; Malinowski, 2011, s. 83, 87, 88 i in.: Baza „Strat”).
- 272. DOBROWOLSKA IRENA** (z d. Polikiewicz) – ur. 22.12.1912 r. w Nowej Wilejce, c. Juliana i Franciszki. Nauczycielka w Hoduciszkach, pow. święciański, woj. wileńskie. Zginęła zamordowana w zbiorowej egzekucji 20.05.1942 r. (Baza „Strat”).
- 273. DOBROWOLSKI STEFAN** – ur. 14.11.1899 r. w m. Nowosady, pow. oszmiański, s. Antoniego i Ewy (z d. Busłowicz), ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, uzyskał absolutorium na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, prefekt szkół w Wilnie, Parafianowie, Rakowie, Konstantynowie Dziśnieńskim, Bielicy. *W czasie masowych aresztowań w połowie 1942 r. został uwięziony w Lidzie. Przed Bożym Narodzeniem, najprawdopodobniej 22 grudnia 1942 r., umieszczono go razem z ks. Lucjanem*

- Mroczkowskim i salezjaninem ks. Józefem Bujarem w szpitalu. W więzieniu przebywał do 10 marca 1943 r. kiedy to razem z innymi kapłanami został rozstrzelany w lasku za strzelnicą koszar piechoty* (Krahel, 2014, s. 141). (Krahel, 2014, s. 140, 141; Zieliński, 1992, s. 23).
274. **DRYJAŃSKI JAN** – nauczyciel w Instytucie Nauk Handlowo-Gospodarczych w Wilnie, ul. Adama Mickiewicza 18. Losy wojenne nieznane (Grędzik, 2024, s. 49; Muzeum AG).
275. **DUBAJ IGNACY** – ur. 20.08.1887 r. w Łańcucie, ksiądz ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, jezuita, profesor Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Pińskiej (katechetyka, pedagogika, liturgia rzymska), nauczyciel w Gimnazjum Męskim oo. Jezuitów w Wilnie, ul. Wielka 88. Aresztowany 4.10.1939 r. w Warszawie, ul. Świętojańska 10, osadzony w niemieckim więzieniu gestapo na Pawiaku w charakterze zakładnika. Zwolniony 15.10.1939 r. (Zagórowski, 1924, s. 242; Jacewicz, Woś, 1981, s. 68, 75; Zieliński, 1982, s. 546, 572; Borowski, 2000, s. 84, 104; Grędzik, 2024, s. 49).
276. **DUCHIŃSKA** (imię nieznane) – nauczycielka w województwie poleskim. W styczniu 1943 r. w Hancewiczach, pow. łuniniecki, woj. poleskie, zginęła rozstrzelana przez funkcjonariuszy SS (Baza „Strat”).
277. **DZICZKANIEC PIOTR** – nauczyciel w województwie wileńskim. Wywieziony w 1942 r. ze Starej Wilejki na Wileńszczyznę do Niemiec. Po zakończeniu II wojny światowej poszukiwany przez rodzinę (Baza „Strat”).
278. **DZIEKOŃSKI BENEDYKT** – ur. 21.03.1898 r. w Warszawie, s. Władysława i Anny (z d. Jaworowska-Dziekońska), ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r., ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, nauczyciel śpiewu w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Pińskiej, prefekt szkół w Pińsku, wikariusz przy kościele katedralnym w Pińsku. *W latach 1933–42 był proboszczem w parafii Kwiatyczne. Zmarł w Prużanie 20 II 1942 roku. Żył 44 lata, w tym 11 w kapłaństwie* (Borowski, 2000, s. 85). (*Spis Kościołów i Duchowieństwa Diecezji Pińskiej...*, 1933, s. 156, Borowski, 2000, s. 84–85).
279. **DZIENIS JERZY** – ur. 6.06.1914 r. w Grodnie. Nauczyciel, żołnierz Wojska Polskiego. Absolwent Państwowego Gimnazjum Męskiego im. Adama Mickiewicza, ul. Trzeciego Maja w Grodnie. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, brał udział w wojnie obronnej we wrześniu 1939 r., m.in. w bitwie pod Kockiem w Samodzielnej Grupie Operacyjnej „Polesie” pod dowództwem generała Franciszka Kleeberga. Dostał się do niewoli niemieckiej, więzień niemieckich obozów jenieckich. W 1944 r. pracował w szkole powszechnej w Grodnie. 31.01.1945 r. osiadł w Sokółce, gdzie był pionierem oświaty (Izba Pamięci Edukacji Narodowej w Regionie Sokólsko-Dąbrowskim Józefa Zalewskiego. Relacja ustna Józefa Zalewskiego, 15.03.2012 r., Sokółka).

- 280. EBERDT JAN** – ur. 24.11.1906 r. w Dworcach na Mińszczyźnie, obywatel polski narodowości żydowskiej, magister, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego, nauczyciel Miejskiego Koedukacyjnego Gimnazjum w Tomaszowie Mazowieckim. *W latach okupacji niemieckiej prowadził tajne nauczanie. Aresztowany przez policję niemiecką 13 VI 1940 r., po pięciu tygodniach pobytu w więzieniu tomaszowskim został zesłany do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen-Oranienburg. We wrześniu przewieziony do Dachau (nr oboz. 17253), gdzie zmarł z wycieńczenia 11 lutego 1941 r.* (Walczak, 1995, s. 273). (Walczak, 1987, s. 367; Walczak, 1995, s. 273; Baza „Strat”).
- 281. FENSTEROWA MAŁKA** – nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej nr 5 w Grodnie. Aresztowana przez gestapo podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z rodzinami z Grodna, Wołkowyska i okolic zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r. (Siemiński, 1992, s. 216; Baza „Strat”).
- 282. FILIPOWICZ BRONISŁAW** (por.), ps. „Mały” – nauczyciel z Wawiórki, pow. lidzki, woj. nowogródzkie, adiutant por. Jana Piwnika „Ponurego”, dowódca 1 kompanii w VII batalionie 77 pułku piechoty AK, dowódca kompanii konspiracyjnej AK o kryptonimie „Wygon”, „Bagno” oraz 5 kompanii Wawiórka Obwód Szczuczyn AK Ośrodek „Łąka” Okręgu Nowogródek AK. Brał udział w walkach m.in. o Strażnicę Jachowicze oraz niemiecki garnizon w Jewłaszach 16.06.1944 r., gdzie na skutek odniesionych ran od kul nieprzyjaciela zginął tego samego dnia. Pochowany w nieznanym miejscu (Prawdzic-Szlaski, 1989, s. 74, 80, 82 i in.; Krajewski, b.d.w., 100, 147, 159; Krajewski, 2004, s. 149, 150; Porzecki, 2021, s. 260, 418).
- 283. FRANKIEWICZ ROMAN** – ur. 2.07.1903 r. w Dąbrowie Górniczej, s. Teofila i Klementyny. Nauczyciel w powiecie brzeskim, woj. poleskie. Aresztowany przez policję niemiecką, zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji 25 października 1942 r. (Baza „Strat”).
- 284. GASPERSKI MICHAŁ** – ur. 1877 r., nauczyciel Państwowego Gimnazjum Męskiego im. Adama Mickiewicza w Grodnie, pow. grodzieński, woj. białostockie. Aresztowany przez policję niemiecką w sierpniu 1943 r. w Grodnie. Zginął zamordowany w niemieckim obozie koncentracyjnym (Zagórowski, 1924, s. 230; Grędzik, 2024, s. 63; Baza „Strat”).
- 285. GAWROŃSKI PIOTR ALEKSANDER**, ps. „Narbutt” – ur. 23.02.1898 r. w m. Bielawy, gm. Studzianne, pow. opoczyński, s. Józefa i Marianny, dyplomowany nauczyciel, kierownik szkoły, żołnierz. Szkołę powszechną ukończył w Studziannej, szkołę średnią – polskie 8-klasowe Gimnazjum Filologiczne Aleksego Zimowskiego – w Łodzi, ul. Boczna 5, w 1919 r. W latach 1919–1921 służył w Wojsku Polskim. Po demobilizacji z dniem 1.05.1922 r., rozpoczął pracę w szkolnictwie w charakterze nauczyciela tymczasowego w gm. Koszelewska, pow. nowogródzki,

woj. nowogródzkie. W latach 1922–1939 pracował w różnych szkołach powszechnych powiatu nowogródzkiego w województwie nowogródzkim, w: Sorgowiczach, Poczapowie, Jermiczach (7-klasowa Publiczna Szkoła Powszechna), Miechowiczach, Brolnikach, Lubczu nad Niemnem. W powiecie stołpeckim uczył w szkole w Ladkach. W 1-klasowej szkole powszechnej w Bojarskiej, gmina Niehniewicze Piotr Aleksander Gawroński pełnił funkcję kierownika. W dniu 23.02.1937 r. podinspektor szkolny w Nowogródku St. Mądrzycki wizytował szkołę. W sprawozdaniu napisał: *Frekwencja dobra. Dzieci do nauki chętne. Praca odbywa się normalnie. Izba szkolna nie wybielona, poza tym odpowiednia. W przyszłości w środowisku zapowiada się szkoła wyższego stopnia organizacyjnego.* (Muzeum AG). Ostatnim miejscem pracy przed wybuchem II wojny światowej Piotra Aleksandra Gawrońskiego była nowa, ufundowana przez miejscową społeczność Publiczna Szkoła Powszechna im. Majora Tadeusza Wyrwy-Furgalskiego w Kosym Dworze, gm. Niechniewicze, której był kierownikiem. Nauczyciel nieustannie podnosił swoje kwalifikacje zawodowe. Ukończył m.in. kursy: rysunku i robót w Łomży (1923 r.), instruktorski dla dorosłych w Białymstoku (1924 r.), śpiewu dla kierowników chórów w Nowogródku (1925 r.), metodyczno-pedagogiczny w Wysokiem-Mazowieckiem (1926 r.), świetlicowo-biblioteczarski w Nowogródku (1931 r.), wakacyjny programowo-ustrojowy dla kwalifikowanego nauczycielstwa szkół powszechnych w Nowogródku (1933 r.) ect. Od 1922 r. należał do Związku Nauczycielstwa Polskiego, Ognisko w Nowogródku i od 1931 r. do Ogniska w Lubczu nad Niemnem. Zmobilizowany, brał udział w wojnie obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r. Dostał się do niewoli niemieckiej, skąd uciekł i wrócił do Kosego Dworu. W czasie okupacji sowieckiej Ziemi Wschodnich II RP uczył od listopada 1939 r. w szkole białoruskiej w Kosym Dworze. W czasie okupacji niemieckiej zaangażował się w działalność konspiracyjną. W Lubczu nad Niemnem był dowódcą drużyny konspiracyjnej, nosił pseudonim „Narbutt”. 11.01.1944 r. budynek szkoły w Kosym Dworze został podpalony przez sowieckich partyzantów i całkowicie spłonął, a wraz z nim służbowe mieszkanie nauczyciela. W maju 1944 r. Piotr Aleksander Gawroński został aresztowany przez policję białoruską. Zdołał zbiec. Ścigany, zagrożony, z fałszywymi dokumentami wydanymi przez komórkę legalizacyjną AK na nazwisko Tankiewicz Antoni, ekspatriował się do Polski (Hermanowicz, 1995, s. 80–82 i in.; Krajewski, 1997, s. 297; DB – Zdzisław Gawroński, 10.10.2012 r., Gdańsk; Informacje pisemne Zdzisława Gawrońskiego, 10.10.2012 r., Gdańsk; Muzeum AG).

286. **GEDE NATALIA**, ps. „Siostra”, „Kropka” – ur. 31.12.1909 r. w Kwartach na Litwie, c. Karola i Ludmiły (z d. Kudriawcew). Absolwentka Gimnazjum im. Marii Konopnickiej w Grajewie i Państwowego Pedagogium w Krakowie, nauczycielka. Uczyła w m. Nowem i Świeciu. Rozpoczęte studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego kontynuowała

- w warunkach II wojny światowej i okupacji Rzeczypospolitej Polskiej w ramach tajnego nauczania. Od wiosny 1940 r. należała do ZWZ-AK, pełniła funkcję łączniczki, a następnie była kierowniczką sekretariatu dowódcy Wojsk Łączności Oddziału V Komendy Głównej ZWZ-AK pułkownika Jerzego Uszyckiego, ps. „Ort”. Aresztowana przez gestapo 2.02.1944 r., osadzona w niemieckim więzieniu gestapo na Pawiaku w Warszawie, przesłuchiwana, torturowana. Została stamtąd 1.03.1944 r. zesłana w grupie 70 kobiet do niemieckiego obozu koncentracyjnego Ravensbrück, gdzie transport uwięzionych przybył 3.03.1944 r., zarejestrowana pod numerem obozowym 29921. Zmarła na tyfus w pierwszym dniu wolności, 1 maja 1945 r., w Ravensbrück (Domańska, 1978, s. 414, 429; Michalska, 1988, s. 114; Baza „Strat”).
- 287. GERWATOWSKI RYNMID** – urodził się w Wilnie, nauczyciel. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. brał udział w wojnie obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r. Dostał się do niewoli niemieckiej, więzień niemieckich obozów jenieckich (Baza „Strat”).
- 288. GIEBARTOWSKI WINCENTY** – ur. 1870 r., ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, magister teologii, profesor Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Pińskiej. Zmarł w 1943 r. (Borowski, 2000, s. 104; Słota, 2008, s. 68).
- 289. GIEDROYĆ DOWMONT FRANCISZEK** – ur. 29.01.1860 r. na Żmudzi, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Publikacje głównie z zakresu dziejów medycyny. Podczas II wojny światowej stracił cały swój dobytek łącznie z mieszkaniem, które uległo całkowitemu zniszczeniu. Na skutek dyskryminacyjnych warunków egzystencji zmarł w Milanówku 6 października 1944 r. (*Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, 1964, s. 223; Walczak, 1995, s. 97).
- 290. GLAKOWSKI STANISŁAW** – ur. 1896 r. w Porozowie, ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, doktor teologii, nauczyciel prawa kościelnego, prefekt szkół w Wilnie (m.in.: w prywatnym Gimnazjum im. Tadeusza Czackiego), wikariusz parafii św. Jana Chrzciciela i św. Jana Apostoła w Wilnie, „kapłan Białorusin” (Krahel, 2014, s. 227). W czasie II wojny światowej i okupacji niemieckiej przebywał w Mińsku, gdzie prowadził pracę duszpasterską (bez misji kanonicznej). Suspendowany przez arcybiskupa księdza Romualda Jałbrzykowskiego. Podczas konferencji białoruskich inspektorów szkolnych w Mińsku 15.12.1941 r., w czasie hymnu niemieckiego nie zaszalutował w hitlerowskim geście. Został aresztowany przez Niemców jeszcze w tym samym miesiącu i zamordowany prawdopodobnie w więzieniu w Mińsku (Zieliński, 1992, s. 24, 40; Hlebowicz, 1993, s. 75; Wilanowski, 2000, s. 89, 137; Krahel, 2014, s. 190, 227; *Martyrologium*).
- 291. GLIŃSKA IRENA AGNIESZKA** – ur. 21.01.1906 r. w Częstochowie, c. Antoniego i Weroniki (z d. Piątkiewicz), nauczycielka szkoły

powszechnej w Kroszynie, gm. Stołowicze, pow. baranowski, woj. nowogródzkie. Działaczka Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej. Rodzina Ireny Agnieszki Glińskiej należała do Narodowej Organizacji Wojskowej. W 1940 r. gestapo z Częstochowy poszukiwało w związku z tą działalnością braci Glińskich – Mariana Stanisława i Edmunda Antoniego, ponieważ nie udało się ich ująć 4.06.1940 r. w charakterze zakładniczek aresztowano trzy siostry Glińskie: Irenę, Serafinę i Janinę. Oskarżone zostały o współdziałanie z tajną organizacją wojskową, uwięzione na Zawodziu, torturowane w śledztwie, w obliczu śmierci zachowały się bohatersko i nikogo nie zdradziły. Irena Agnieszka Glińska wraz z siostrami została rozstrzelana w egzekucji pięciu kobiet w lesie koło Apolonka pod Częstochową 4 lipca 1940 r. (Michalska, 1988, s. 116; Żurek, 2016, s. 383; Baza „Strat”).

- 292. GLIWIC HIPOLIT** – ur. 23.03.1878 r. w Warszawie, ekonomista, inżynier-górnik, przemysłowiec, dyplomata, parlamentarzysta, senator Rzeczypospolitej Polskiej 1928–1930, wicemarszałek Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, minister przemysłu i handlu, profesor i dziekan Wydziału Polityczno-Społecznego Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, Łodzi, profesor Studium Dyplomatycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, profesor Studium Dyplomatycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i Studium Ekonomicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, profesor Szkoły Nauk Politycznych przy Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, wolnomularz. Prace z zakresu ekonomii, głównie gospodarki światowej, pisał w językach polskim, angielskim, francuskim, niemieckim, włoskim i rosyjskim, *piewca sytemu kapitalistycznego* (Redzik, 2015, s. 437). Nie skorzystał z możliwości wyjazdu za granicę i pozostał w 1939 r. w Polsce. W warunkach II wojny światowej i okupacji Rzeczypospolitej Polskiej *współpracownik Delegatury Rządu RP na Kraj w Warszawie, w 1942 przewodniczący Rady Gospodarczej przy Biurze Studiów Wywiadu Przemysłowego Oddziału II Komendy Głównej AK, opracowywał m.in. zagadnienia gospodarczej likwidacji skutków wojny; organizował tajne kursy dla studentów, wykładał ekonomię; aresztowany przez gestapo w Warszawie 9.04.1943, następnego dnia popełnił samobójstwo, zażywając truciznę w więzieniu na Pawiaku* (Mycielska, Zawadzki, 2009, s. 172). (Olszewicz, 1947, s. 72; *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, 1964, s. 265; Walczak, 1978, s. 223–224; Walczak, 1995, s. 97; Mycielska, Zawadzki, 2009, s. 172–173 i in.; Redzik, 2015, s. 432, 437, 439 i in.).
- 293. GOLDBEROWA** (imię nieznane) – obywatelka polska narodowości żydowskiej, nauczycielka matematyki w Publicznej Szkole Powszechnej w Ejszyszkach, pow. lidzki, woj. nowogródzkie. Zapamiętana przez uczennicę VI klasy tejże szkoły. Według jej informacji *zapewne zginęła* (Informacje pisemne Janiny Serafin, 6.03.2004 r., Głogów).

- 294. GOLDSTEIN** (imię nieznane) – obywatel polski narodowości żydowskiej, magister, nauczyciel matematyki w gimnazjum w Wilnie. W czasie okupacji niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny pracował wraz z Polakami w kantynie kuchennej w Wilnie, do której przychodził z getta, [...] *mówił śliczną polszczyzną Słonimskich i Tuwimów i nie przestrzegał przepisów religijnych. Stąd obcość wśród Żydów [...] w Getcie z powodu zerwania więzi religijnej i językowej z większością współmieszkańców* [traktowany był – A.G.] *jako odszczepieniec* (Jabłońska-Frąckowiak, 2004, s. 69, 71). W kantynie odwiedzał go kolega, filolog klasyczny, asystent profesora Jana Oko, pomagając mu w pracach kuchennych, z którymi Goldstein sobie nie radził. Nie uległ namowom kolegi i nie podjął próby ucieczki z getta do lasu. Wraz z kilkuletnim synkiem i żoną zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w getcie w Wilnie (Jabłońska-Frąckowiak, 2004, s. 69–74; Informacje pisemne Danuty Jabłońskiej-Frąckowiak, 16.07.2007 r., Poznań).
- 295. GOLISZ WACŁAW** (ppor.) – ur. 11.01.1911 r. w Wilnie, s. Jana i Zofii. Nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej w m. Zaborów, woj. warszawskie. Absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Łowiczu. Brał udział w wojnie obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r. W czasie okupacji niemieckiej działał w konspiracji, pełnił funkcję oficera instruktora. Aresztowany w domu przez gestapo 5.07.1940 r., osadzony w niemieckim więzieniu gestapo na Pawiaku w Warszawie, przesłuchiwany, torturowany. Został stamtąd 14.08.1940 r. zesłany w grupie 513 więźniów do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, osadzony tam wraz z innymi więźniami 15.08.1940 r. i zarejestrowany pod numerem obozowym 2537. Zginął zamordowany w obozie 7 lutego 1941 r. Imię i nazwisko Wacława Golisza, pośród wielu innych, zostało wyryte na pamiątkowej tablicy w Wołominie, odsłoniętej w 80 rocznicę powstania Związku Nauczycielstwa Polskiego i 40 rocznicę zwycięstwa nad faszyzmem (Domańska, 1978, s. 71, 80; Walczak, 1987, s. 476; Walczak, 1995, s. 305; Państwowe Muzeum w Oświęcimiu, Auschwitz-Birkenau; Baza „Strat”).
- 296. GORDZIEJCZYK MIKOŁAJ** – ur. 19.12.1910 r. urodzony na Kresach Wschodnich, nauczyciel. W czasie okupacji niemieckiej aresztowany i zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, osadzony tam wraz z innymi więźniami 14.10.1940 r. i zarejestrowany pod numerem obozowym 6017. Zginął zamordowany w Oświęcimiu 29 lipca 1941 r. O okolicznościach śmierci Mikołaja Gordziejczyka świadek, były więzień niemieckiego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, Antoni Materkowski zeznał: *W styczniu 1941 r. spisywano inwalidów na lekkie roboty. Kolega mój z Chełma Mikołaj Gordziejczyk, jako kulawy od dziecka (choć zdrów), zapisał się. W lipcu 1941 r. wyszedł o własnych siłach z obozu i tegoż miesiąca żona jego w Chełmie otrzymała zawiadomienie z Oświęcimia, że on nie żyje. Poszedł do komory gazowej na „lekkie roboty”* (Baza Świadectw). (Państwowe Muzeum w Oświęcimiu, Auschwitz-Birkenau; Baza „Strat”; Baza Świadectw).

- 297. GÓRSKI ZYGMUNT JÓZEF** – ur. 6.05.1878 r. na Wileńszczyźnie, s. Jana i Zofii (z d. Narbutt), nauczyciel-instruktor praktycznej nauki zawodu. Ukończył szkołę zawodową w Rydze. Pracował w Salezjańskiej Szkole Rzemiosł w Wilnie, ul. Dobrej Rady 22, następnie w Państwowej Szkole Rzemieślniczo-Przemysłowej w Suwałkach. Ostatnim miejscem pracy Zygmunta Józefa Górskiego przed wybuchem II wojny światowej była Państwowa Szkoła Techniczna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie (DB – Jadwiga Górską-Poczopko, 30.03.2004 r., Jabłonna koło Warszawy; Muzeum AG).
- 298. GRAMZ BOLESŁAW** (major) – ur. 1904 r., ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, kapelan Wojska Polskiego, magister, prefekt szkół wileńskich, nauczyciel tajnego nauczania. Współpracował z redakcją i publikował na łamach wileńskiego miesięcznika „Świat Umarłych” (w 1938 r. przemianowany na „Anioł Pański”). Po rozpoczęciu II wojny światowej, podczas wojny obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r. służył w Wojsku Polskim jako kapelan. Dostał się do niewoli niemieckiej i przez pewien czas przebywał w niemieckim obozie jenieckim. W warunkach II wojny światowej i okupacji Rzeczypospolitej Polskiej pełnił funkcję proboszcza parafii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Idołcie, pow. dziśnieński, woj. wileńskie. Był wicedziekanem polowym Wojska Polskiego: Wileńskiego Okręgu AK, kapelanem AK Inspektoratów „B” i „C”, opiekunem placówek AK na Łotwie. Wyjeżdżał do pracy duszpasterskiej za przedwojenną granicę wschodniej Polski na terenach diecezji mińskiej i archidiecezji mohylewskiej, a także [...] w dekanacie miorskim, realizował tajne nauczanie, przechowywał Żydów, gotował dla nich duże kotły jedzenia i nosił do piwnicy koło plebanii [...] (Stopniak, 1987–1988, s. 355). O sytuacji wojennej w latach 1942–1944 ksiądz Bolesław Gramz pisał: *U nas popelnia się gwałty, morderstwa i niesprawiedliwości, od których naprawdę „bieleje” włos. Żydów wytracono doszczętnie od starego do małego tysiącami w Drui, Miorach, Brasławiu, Jodach, Dziśnie itd. Rozstrzeliwuje się tysiącami, a także nieraz pali się żywcem setkami po stodółach Bogu ducha winnych chrześcijan Białorusinów i Polaków. (Okolica Kozian – 4,5 tys. zamordowanych w grudniu* (Kraheil, 2014, s. 196). Ksiądz Bolesław Gramz został aresztowany przez policję białoruską, wywieziony do Dryssy i rozstrzelany podczas pozorowanej ucieczki (Kraheil, 2014, s. 230). (Jacewicz, Woś, 1978, s. 196, 198, 208; Stopniak, 1987–1988, s. 338, 339, 352 i in.; Zieliński, 1992, s. 33 i in.; Wilanowski, 2000, s. 76, 91, 99 i in.; Dzwonkowski, 2003, s. 362, 382, 467 i in.; Malinowski, 2011, s. 96, 97; Kraheil, 2014, s. 50, 178, 184 i in.).
- 299. GROCHOCKI ZYGMUNT** – nauczyciel szkół powszechnych w województwie poleskim i pomorskim. Lat 30. Zginął zamordowany przez hitlerowców w zbiorowej egzekucji w Lesie Szpęgawskim (Baza „Strat”).

- 300. GRUSZCZYŃSKI STANISŁAW** – nauczyciel historii w Wołkowysku, woj. białostockie. Aresztowany przez gestapo wraz z żoną i trzema synami: Grzegorzem, Jerzym i Bartkiem podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim. Wraz z rodziną z Grodna, Wołkowyska i okolic zginął rozstrzelany z całą rodziną w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r. (Baza „Strat”).
- 301. GRYNIUK JERZY** – nauczyciel, absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Grodnie. Aresztowany przez policję niemiecką (w odwecie za zabicie niemieckiego policjanta przez działacza podziemia Witolda Matuszewskiego) wśród około 100 zakładników – przedstawicieli miejscowej inteligencji z Grodna i okolic w połowie października 1942 r. i rozstrzelany wraz z 25 osobami w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 20 października 1942 r. W Grodnie znajduje się tablica pamiątkowa ku czci mieszkańców Grodna – ofiar II wojny światowej i terroru lat powojennych z inskrypcją: *Pamięci grodnian, którzy zginęli śmiercią męczeńską w hitlerowskich i stalinowskich obozach zagłady, na frontach II wojny światowej, zostali zamordowani w więzieniach grodzieńskich oraz na fortach w pobliżu wsi Naumowicze. 1999 r. Rodacy* (Krajewski, 2004, s. 84; Porzecki, 2021, s. 76).
- 302. GULACZ MIKOŁAJ** – ur. 11.02.1914 r. w Słonimie, s. Michała i Barbary, nauczyciel w szkołach w Słonimie i Warszawie. Zginął zamordowany w niemieckim obozie koncentracyjnym Buchenwald 1 sierpnia 1944 r., a według innej wersji – 6 stycznia 1945 r. (Baza „Strat”).
- 303. GUREWICZ MENACHEM MENDEL** – dyrektor Gimnazjum Hebrajskiego w Wilnie (*Wilno, Vilnius, Vilne 1918–1948. Jedno miasto – wiele opowieści*. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie, Kraków 3.09.2023 r.).
- 304. GUZ JÓZEF WOJCIECH**, o. Innocenty – ur. 18.03.1890 r. we Lwowie, ksiądz ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, franciszkanin konwentualny z klasztoru w Grodnie, magister, nauczyciel, współpracownik o. Maksymiliana Kolbe, męczennik za wiarę i ojczyznę. Po rozpoczęciu II wojny światowej brał udział w wojnie obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r. i w obronie Grodna przed bolszewikami 20–22.09.1939 r. W czasie okupacji sowieckiej Ziem Wschodnich II RP aresztowany i uwięziony przez służby NKWD 21.03.1940 r. w Grodnie, uciekł i przedostał się do okupacyjnej strefy niemieckiej, gdzie został aresztowany przez gestapo i uwięziony w więzieniu w Suwałkach. Potem przebywał w niemieckim obozie w Działdowie, następnie został zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego Sachsenhausen-Oranienburg pod Berlinem. Po przybyciu do tego obozu, w następstwie sadystycznych tortur blokowego, został zamordowany 6 czerwca 1940 r. Ksiądz Józef Wojciech Guz został beatyfikowany przez papieża Jana Pawła II 13.06.1999 r. w grupie 108 polskich

męczenników terroru niemieckiego w czasie II wojny światowej (Jacewicz, Woś, 1981, s. 251, 256, 262; Datko, Moroz, 1996, s. 318–319; Dzwonkowski, 2003, s. 250; Mikhailik, 2008, s. 57, 115, 274; Martyrologium, Baza „Strat”).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Baza „Strat” – *Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945*, Warszawa, Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie” (aktualizowana na bieżąco baza danych), <https://straty.pl> (dostęp: 30.09.2024 r.).

Baza Świadectw – „Zapisy Terroru” Instytut Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego w Warszawie, <https://instytutpileckiego.pl/pl/kolekcje-cyfrowe/zapisy-terroru> (dostęp: 30.09.2024 r.).

DB – kwestionariusz badawczy autorki dotyczący danych biograficznych obywateli polskich z województw: lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego, wołyńskiego, wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego i częściowo białostockiego – powiaty: Grodno i Wołkowysk, wypełniony przez Respondentów: Jadwigę Górską-Poczopko, 30.03.2004 r., Jabłonna koło Warszawy i Zdzisława Gawrońskiego, 10.10.2012 r., Gdańsk.

Dokumenty i fotografie:

Izba Pamięci Edukacji Narodowej w Regionie Sokółsko-Dąbrowskim Józefa Zalewskiego.

Muzeum AG – Prywatne Muzeum Szkolnictwa Ziem Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej Agnieszki Grędzik.

KN – kwestionariusz badawczy autorki dotyczący tajnego nauczania na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej Polskiej w czasie okupacji niemieckiej w latach 1941–1944, wypełniony przez Respondentkę Helenę Szopik (z d. Swinder), 19.04.2001 r., Chełm Dolny.

Martyrologium – „Biała Księga”. *Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w.* (lata 1914–1989), <http://www.swzygmunt.knc.pl/MARTYROLOGIUM/POLISHRELIGIOUS/vPOLISH/HTMs/POLISHRELIGIOUSmartyr3254.htm> (dostęp: 30.09.2024 r.).

Relacje i informacje pisemne:

Janiny Serafin z dnia 6.03.2004 r., Głogów.

Danuty Jabłońskiej-Frąckowiak z dnia 16.07.2007 r., Poznań.

Henryka Sobolewskiego z dnia 3.11.2008 r., Gdańsk.

Janiny Pisanko-Świeżawskiej z dnia 28.02.2012 r., Bydgoszcz.

Zbigniewa Romaniuka z dnia 10.03.2012 r., Brańsk.

Józefa Zalewskiego z dnia 15.03.2012 r., Sokółka.

Zdzisława Gawrońskiego z dnia 10.10.2012 r., Gdańsk.

Magdaleny Cieślak z dnia 10.09.2024 r., Lublin.

Źródła drukowane i literatura (wybór):

Arciszewska-Jakubowska H. (oprac.) (2001), *Harcerstwo Poleskie Brześć – Kobryń, Ząbki*: Apostolicum.

Bolewski A., Pierzchała H. (1989), *Losy polskich pracowników nauki w latach 1939–1945. Straty osobowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Bork B. (1990), *Straty osobowe nauczycieli w Lesie Piaśnickim*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3–4.

Borowski E. (2000), *Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Pińskiej 1925–1939*, Drohiczyn nad Bugiem: Kuria Diecezjalna w Drohiczynie.

Borucki M. (2011), *Polskie nekropolie narodowe*, Warszawa: Muza SA.

Brodowski L. (1988), *Henryk Dembiński Człowiek dialogu*, Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Chodacki A. (2018), *Ponary*, Gdańsk: Stowarzyszenie Rodzina Ponarska.

Cywińska-Kryszewska J., Hoppen-Zawadzka J. (1996), *Dzieje powstania i działalności Szkoły Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Wilnie w latach 1906–1940*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Datko A., Moroz W. (red.) (1996), *Męczennicy za wiarę 1939–1945. Duchowni i świeccy z ziem polskich, którzy prześladowani przez nazizm hitlerowski dali Chrystusowi ofiarą życia świadectwo miłości*, Warszawa: Wydawnictwo Michalineum.

Denkiewicz S. (1995), *Historia Pijarów w Szczuczynie*, „Ziemia Lidzka” nr 16.

Domańska R. (1978), *Pawiak – więzienie gestapo: kronika 1939–1944*, Warszawa: Wydawnictwo: „Książka i Wiedza”.

Dubowik H. (red.) (2012), *Wspomnienia o szkołach wileńskich*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Dubowik H., Malinowski L. J. (red.) (2002), *Wileński słownik biograficzny*, T. I, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Dzwonkowski R. (2003), *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939–1988*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Feliksiak E. (red. przewodn.) (1991), *Wilno jako ognisko oświaty w latach próby. Świadectwa o szkole lat 1939–1945*, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki.

Feliksiak E. (red. przewodn.) (1992), *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji Białystok 21–24 IX 1989 w czterech tomach*, T. I, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki.

Feliksiak E. (red. przewodn.) (1994), *Wilno jako ognisko oświaty w latach próby. Świadectwa czasu*, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki.

Gawrońska-Garstka M. (2016), *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Uczelnia ziem północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939) w świetle źródeł*, Poznań: Wydawnictwo Rys.

Gierczak A. (wybór i oprac.) (1975), *Serca niezagaste. Wspomnienia więźniarek z Ravensbrück*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Gralak B. (2010), *Szkolnictwo wyższe i nauka polska pod okupacją niemiecką i radziecką 1939–1945*, Zgierz: nakład autora.

Grędzik A. (2024), *Słownik biograficzny nauczycieli z Ziem Wschodnich II Rzeczypospolitej*, Kraków (mps), niepublikowany.

Grochowska M.M., Grzymała-Siedlecki B., Struzik Z. (1996), *Krystyna Krahelska „Obudźmy jej zamilkły śpiew”*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.

Hajdukiewicz L. (1989), *Wyrok na Uniwersytet Jagielloński 6 listopada 1939*, Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza.

Hermanowicz D. (1995), *Za Niemen, za Niemen...*, cz. I, *Okruchy wspomnień z lat walki i martyrologii AK*, nr 16, Kraków: Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Oddział Kraków–Wschód.

Hernik-Spalińska J. (1998), *Wileńskie Środy Literackie (1927–1939)*, Warszawa: Wydawnictwo Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.

Hlebowicz A. (1993), *Kościół odrodzony. Katolicyzm w państwie sowieckim 1944–1992*, Gdańsk: Wydawnictwo Stella Maris.

Hołub C. (1991), *Okręg Poleski ZWZ-AK w latach 1939–1944. Zarys dziejów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Ilgiewicz Henryka (2019), *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie (1930–1939)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Jabłońska-Frąckowiak D. (2004), *Pomruki wojny*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Jacewicz W., Woś J. (1978), *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945. Wykaz duchownych zmarłych, zamordowanych lub represjonowanych przez okupanta w archidiecezjach: mohylowskiej, poznańskiej i wileńskiej oraz w diecezjach: gdańskiej, kamienieckiej, łuckiej, pińskiej, przemyskiej, sandomierskiej, siedleckiej, tarnowskiej, warmińskiej, włocławskiej, w Prałaturze Piłskiej i wśród duszpasterstwa polonijnego*, T. IV, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej „Collectanea Theologica”.

Jacewicz W., Woś J. (1981), *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945. Zakony i zgromadzenia zakonne męskie i żeńskie*, T. V, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej „Collectanea Theologica”.

Jakubowska Ł., Mazurowa J., Osmólska H., Sołczerski C. (2001), *Nieświeskie wspomnienia*, Warszawa: Łośgraf.

Kalisz Ł. (2021), *Funkcje społeczne szkół salezjańskich w okręgu szkolnym wileńskim w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Katalog polskich miejsc pamięci narodowej na Litwie. Cmentarze wojenne, groby żołnierskie, pomniki, upamiętnienia (2017), Wilno: Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Wilnie, (mps), niepublikowany.

Kolendo M. (1974), *Tajne nauczanie w byłych powiatach wołkowyskim i grodzieńskim w latach okupacji hitlerowskiej (1941–1944)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3.

Komorowski P. (1996), *Początki Szkoły Handlowej w Lidzie*, „Ziemia Lidzka” nr 21–22.

Korab-Żebryk R. (1991), *Biała księga w obronie Armii Krajowej na Wileńszczyźnie*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

Krahel T. (2014), *Archidiecezja wileńska w latach II wojny światowej. Studia i szkice*, Białystok: Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku.

Krajewski K. (2004), *Ziemia Nowogródzka i Grodzieńska. Polskie cmentarze i groby wojenne oraz miejsca pamięci narodowej z okresu walk o niepodległość XVIII–XX w.*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Krajewski K. (oprac.) (b.d.w.), *Nowogródzki Okręg AK w dokumentach*, seria: *Dopalenie Kresów*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Oficyna Wydawnicza RYTM.

Kryńska E. (2000), *Polska Macierz Szkolna Ziem Wschodnich w okresie II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, nr 1–2.

Krzyżanowski J. (red. przewodn.) (1985), *Literatura Polska. Przewodnik encyklopedyczny*, T. II, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Krzyżanowski J. (red. przewodn.) (b.d.w.), *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, T. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kuwałek R. (1991), *Życie kulturalne Nowogródka w latach dwudziestych*, „Ziemia Lidzka” nr 4.

Lewandowska S. (2001), *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton Dom Wydawniczy Bellona.

Lewandowska S. (2004), *Losy Wilnian. Zapis rzeczywistości okupacyjnej. Ludzie, fakty, wydarzenia 1939–1945*, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa: Wydawnictwo Neriton Dom Wydawniczy Bellona.

Lewkowska A., Lewkowski J., Walczak W. (2008), *Zabytkowe cmentarze na Kresach Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. Województwo nowogródzkie*, Warszawa: Wydawnictwo Dig.

Lisiak I.T. (2018), *Holokaust Kościoła katolickiego na Kresach Wschodnich 1941–1945*, Warszawa: Capital.

Łossowski P. (zebrał) (1991), *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku. Dokumenty i materiały*, Warszawa: Wydawnictwo Interlibro.

Maciąg W. (red.) (1981), *Mały słownik pisarzy polskich*, cz. II, Warszawa: Wiedza Powszechna.

Malinowski J. (red.) (1995), *Słownik Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej*, T. I, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Malinowski J. (red.) (2004), *Słownik Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej*, T. III, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Malinowski L.J. (red.) (2000), *Gimnazjum Ojców Jezuitów w Wilnie w latach 1922–1940 (monografia)*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Malinowski L.J. (red.) (2011), *Szkice o kulturze wileńskiej*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Michalska H. i in. (1988), *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. Towarzystwo Miłośników Historii Komisja Historii Kobiet w Walce o Niepodległość.

Mikhailik L. (2008), *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939–1956*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polska Akademia Nauk: Oficyna Wydawnicza Rytm.

Miłosz C. (1982), *Poezje*, Warszawa: Czytelnik.

Miłosz C. (1988), *Nieobjęta ziemia*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Miłosz C. (1997), *Abecadło Miłosa*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Mycielska D., Zawadzki J.M. (2009), *Senatorowie zmordowani, zaginieni, zmarli w latach II wojny światowej*, Warszawa: Kancelaria Senatu Rzeczypospolitej Polskiej.

Niwiński P. (2015), *Ponary: miejsce „ludzkiej rzeźni”*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Niwiński P. (8.06.2022 r.), *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką – referat*. Seminarium naukowe zorganizowane przez Ośrodek Badań nad Totalitaryzmami Instytutu Pileckiego, <https://instytutpileckiego.pl/pl/kolekcje-cyfrowe/mediateka/wilenszczyzna-pod-okupacja-niemiecka> (dostęp: 30.09.2024).

Olesik J. (1988), *Oflag II C Woldenberg*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Olszewicz B. (red.) (1947), *Lista strat kultury polskiej (I.IX.1939–I.III.1946)*, Warszawa: Wydawnictwo S. Arcta.

Ordęga A., Terlecki T. (red.) (1945), *Straty kultury polskiej 1939–1944*, T. II, Glasgow: Fundusz Kultury Narodowej Książnica Polska.

Panek W., Ryś A., Sala D., Wierzbicki P. (red.) (2021), *Tajna Organizacja Nauczycielska. Działalność Związku Nauczycielstwa Polskiego podczas okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Kraków: Związek Nauczycielstwa Polskiego Rada Uczelniana ZNP w Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

Państwowa Szkoła Techniczna w Wilnie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego (1991), Warszawa: Arkady.

Pasierbska H. (1996), *Wileńskie Ponary*, Gdańsk: nakł. autorki.

Pasierbska H. (2005), *Ponary i inne miejsca męczeństwa Polaków z Wileńszczyzny w latach 1941–1944*, Łowicz: Poligrafia.

Pasierbska H. (2015), *Wileńskie Łukiszki na tle wydarzeń lat wojny 1939–1944*, Łowicz: Poligrafia.

Piechnik L., Puchowski K. (red.) (1996), *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków: Wydawnictwo WAM Księży Jezuiti.

Pilichowski C. (red.) (1979), *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939–1945. Informator encyklopedyczny*, Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce Rada Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Porycki J. (2018), *Noty biograficzne osób rozstrzelanych przez Niemców 15 lipca 1943 roku w Lesie Pilickim*, „Bielski Almanach Historyczny” (red.) Z. Romaniuk, nr 3, Bielsk Podlaski: Fundacja Ochrony Dziedzictwa Ziemi Bielskiej.

Porzecki J. (2021), *Uchronić od zapomnienia. Miejsca polskiej pamięci narodowej na Grodzieńszczyźnie*, Białystok–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku Komisja Ścigania Zbrodni przeciw Narodowi Polskiemu.

Prawdżic-Szlaski J. (1989), *Nowogródzyczna w walce 1940–1945*, Szczecin: Wydawnictwo Errata.

Redzik A. i in. (2015), *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kraków: Wydawnictwo Wysoki Zamek.

Rokicki P. (2020), *Mieczysław Bejnar*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.

Romaniuk Z., Usakiewicz J. (2006), *Związek Nauczycielstwa Polskiego w Brańsku i okolicach*, Brańsk: Oddział Związku Nauczycielstwa Polskiego w Brańsku przy współpracy Towarzystwa Przyjaciół Brańska.

Romanowski A. (1999), *Młoda Polska Wileńska*, Kraków: Universitas.

Sawoniewski L. (1994), *Saga o Grodnie*, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Oddział Białostocki.

Siemiński J. (1992), *Grodno walczące. Wspomnienia harcerza*, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Oddział Białostocki.

Słota B. (2008), *Życie i działalność o. Edwarda Juniewicza w latach 1925–1989*, „Studia Redemptorystowskie” nr 6.

Spis Kościołów i Duchowieństwa Diecezji Pińskiej w Rzeczypospolitej Polskiej 1933 i 1934. Stan diecezji na dzień 31 grudnia 1933 roku (1933), Pińsk: Wydawnictwo Drukarni Diecezjalnej.

Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych (1924), zestawione pod redakcją Z. Zagórowskiego, Lwów–Warszawa: Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych.

Sprawiedliwi. Kapłani archidiecezji wileńskiej ratujący Żydów w okresie okupacji niemieckiej (1941–1944). Wystawa w Białymstoku Instytut Pamięci Narodowej 22.03.2019 r. – 9.04.2019 r.

Starnawski J. (1994–1995), *Osiągnięcia środowiska wileńskiego w zakresie norwidologii*, „*Studia Norwidiana*” nr 12–13.

Stopniak F. (1987–1988), *Archidiecezja wileńska w czasie II wojny światowej*, „*Studia Teologiczne*” nr 5–6.

Szudy J. (2020), *Polskie Towarzystwo Fizyczne w Wilnie i Toruniu*, „*Postępy Fizyki*” T. 71, z. 4.

Tomaszewski L. (2001), *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.

Tomkiewicz M. (2008), *Zbrodnia w Ponarach 1941–1944*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciw Narodowi Polskiemu.

Uchwała nr XXXVIII/196/09 Rady Miasta Bielsk Podlaski z dnia 28 kwietnia 2009 r. w sprawie nadania Honorowego Obywatelstwa Miasta Bielsk Podlaski.

Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/37, Wilno: Uniwersytet Stefana Batorego.

Urbańczyk S. (1965), *W Sachsenhausen i Dachau (W 25 rocznicę uwięzienia profesorów uczelni krakowskich)*, „*Przegląd Lekarski*” nr 1.

Walczak M. (1978), *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Walczak M. (1987), *Działalność oświatowa i martyrologia nauczycielstwa polskiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne.

Walczak M. (1995), *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Zarząd Główny.

Wardzyńska M. (2009), *Obozy niemieckie na okupowanych terenach Polski*, „*Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*” nr 4.

Wąsowicz J. (2017), *Ksiądz Ignacy Błażewski SDB (1906–1939). Twórca oratorium w Rumi i męczennik za wiarę*, Piła–Rumia: Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej Salezjańskie Stowarzyszenie Wychowania Młodzieży.

Wielka Encyklopedia Powszechna PWN (1963), T. II, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Wielka Encyklopedia Powszechna PWN (1964), T. IV, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Wilanowski C. (2000), *Konspiracyjna działalność duchowieństwa katolickiego na Wileńszczyźnie w latach 1939–1944*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

Wilno, Vilnius, Vilne 1918–1948. Jedno miasto – wiele opowieści. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie, Kraków 24.05.2023 r. – 3.09.2023 r.

Zabici w Katyniu. Alfabetyczny spis 4415 jeńców polskich z Kozielska zabitych w kwietniu–maju 1940, według źródeł sowieckich, polskich i niemieckich, (2013), T. XXI, Warszawa: Ośrodek Badań, Informacji i Upowszechniania (NIPC) „Memoriał”, Moskwa Ośrodek KARTA, Warszawa.

Zasztowt L. (1993), *Materiały dotyczące tajnego nauczania na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1939–1946*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” nr 4.

Zgorzelski C. (2006), *Przywołane z pamięci*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Norbertinum.

Zieliński Z. (red.) (1982), *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych.

Zieliński Z. (red.) (1992), *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, Katowice: Wydawnictwo „Unia”.

Żdanko A. (1998), *Dawne wspomnienia*, „Głos znad Niemna” nr 14.

Żukowski P.M. (2016), *Wydział Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w latach 1918–1939*, Kraków: Księgarnia Akademicka.

Żurek W.W. (2016), *Szkoła Powszechna w Kroszynie koło Baranowicz 1910–1945*, „Rocznik Kolbuszowski”.

Netografia:

Portal Kaszubska Golgota, <https://kaszubskagolgota.pl>.

Portal Muzeum Historyczne Miasta Krakowa przy ul. Pomorskiej nr 2 w Krakowie, <https://muzeumkrakowa.pl/oddzialy/ulica-pomorska>.

Portal Muzeum Piaśnickie w Wejherowie, <https://muzeumpiaśnickie.pl>.

Portal Państwowe Muzeum w Oświęcimiu, Auschwitz-Birkenau, były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady, <https://www.auschwitz.org>.

Portal szkoły I Liceum Ogólnokształcące im. [Króla – A.G.] Władysława Jagiełły w Krasnymstawie, <https://llo.krasnystaw.pl>.

Portal szkoły II Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej w Zamościu, <https://2lozamosc.pl>.

Portal Wirtualnego Muzeum Akademickiego Związku Sportowego, <https://muzeum.azs.pl>.

A list of Polish teachers from the Northeastern territories of the Second Republic of Poland, victims of German repressions in the years 1941–1944 (part III) **Summary**

Aim: Presenting concise biographical information on Polish teachers from the northeastern territories of the Second Polish Republic who were victims of German repressions during the years 1941–1944 and filling gaps in this field of research.

Methods: Research questionnaires, written reports and information, documents and photographs, databases on Polish human losses and victims

of repression under German occupation between 1939–1945, printed sources, and online sources.

Results: Commemoration of Polish teachers who were victims of German repression in the northeastern territories of the Second Polish Republic during the German occupation between 1941–1944; tribute paid to the victims, condemnation of totalitarian systems.

Conclusions: It is a duty towards Polish society and a moral obligation of scientists to continue detailed research in order to compile an accurate statistical report on the Polish teachers and academic staff who were victims from the Eastern Territories of the Second Polish Republic during World War II.

Keywords: World War II, northeastern territories of the Second Polish Republic, teachers, genocide, repression, list of losses, biographies.

Legitymacja Związku Nauczycielstwa Polskiego Piotra Aleksandra Gawrońskiego

Źródło: Prywatne Muzeum Szkolnictwa Ziemi Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej Agnieszki Grędzik

Źródło: Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu

Fotografia obozowa nauczyciela Wacława Golisza, urodzonego w 1911 r. w Wilnie, zamordowanego w niemieckim obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu 7 lutego 1941 r.

Źródło: Prywatne Muzeum Szkolnictwa Ziem Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej Agnieszki Grędzik

Zygmunt Józef Górski, nauczyciel Państwowej Szkoły Technicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie. Lata 30. XX w.